

# การแต่งงานและ การย้ายถิ่นข้ามชาติ: กรอบการศึกษา และสถานะองค์ความรู้

พัชรินทร์ ลาภานันท์

กลุ่มวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา  
และ ศูนย์วิจัยพลุ่ลัษณ์สังคมลุ่มน้ำโขง  
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา 37(1): มกราคม - มิถุนายน 2561

บทความ

## Transnational Marriage and Migration: Conceptual frameworks and the state of knowledge

Patcharin Lapanun

Division of Sociology and Anthropology, and  
Center for Research on Plurality in the Mekong Region (CERP),  
Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University

contact: lapanun@gmail.com

บทความนี้นำเสนอการทบทวนงานวิชาการเกี่ยวกับการแต่งงานและการย้ายถิ่นข้ามชาติ รวมทั้งความสัมพันธ์ใกล้ชิดในบริบทข้ามพรมแดน โดยเฉพาะงานศึกษาสังคมไทยตั้งแต่ทศวรรษ 2000 เป็นต้นมา พร้อมทั้งเชื่อมโยงกับงานศึกษาในประเทศอื่นๆ ในเอเชีย ซึ่งพบว่ากรอบการวิเคราะห์ได้เคลื่อนตัวจากกระบวนทัศน์การกลืนกลายทางวัฒนธรรม ที่ให้ความสำคัญกับการบูรณาการผู้ย้ายถิ่นเข้ากับที่อยู่อาศัยใหม่ ไปสู่กรอบคิดการย้ายถิ่นข้ามชาติที่เน้นการปรับตัวเพื่อใช้ชีวิตในถิ่นปลายทาง และภาวะข้ามชาตินิยมที่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์และการยึดโยงกับผู้คนในบ้านเกิดและการเปลี่ยนแปลงในชุมชนมาตุภูมิ และล่าสุดคือกรอบคิดความเป็นพลเมืองที่สนใจประเด็นสถานะความเป็นพลเมืองตามกฎหมายในถิ่นปลายทาง ความหลากหลายของกรอบการศึกษาได้เชื่อมโยงองค์ความรู้เกี่ยวกับการแต่งงานและการย้ายถิ่นข้ามชาติเข้ากับประเด็นทางสังคมอื่นๆ อันเป็นการเปิดพื้นที่ใหม่ๆ ในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ดังกล่าว และในขณะเดียวกันก็สะท้อนถึงข้อจำกัดขององค์ความรู้ในหลายประเด็น ทั้งเรื่องความเป็นชาย แรงงานดูแลข้ามแดน และความเป็นพลเมือง ซึ่งจะต้องมีการศึกษาเพิ่มเติมต่อไป

คำสำคัญ: การแต่งงานข้ามชาติ, การย้ายถิ่นข้ามชาติ, เพศภาวะ, ผู้กระทำการ, ความเป็นชาย, แรงงานดูแล, ความเป็นพลเมือง

**บทคัดย่อ**

**ABSTRACT**

The article reviews literature on transnational marriage, migration, and transnational intimacy, particularly those on Thai society since the 2000's, with comparative discussion with other Asian countries. The review shows that key analytical frameworks has shifted from assimilation to international migration which focuses on the adaptation of migrants in host countries. Transnationalism then offers insights on ties between migrants and families, and transformation in their home countries. More recently are studies that conceptualize these marital relationships in relation to citizenship, especially on legal citizenship in the host countries. These diverse frameworks have situated transnational marriage and migration in broader social contexts, and illustrated both strengths and limits of the current state of knowledge. In particular, this review addresses the need for further research in key understudied issues including masculinity, transnational care labor, and citizenship.

keywords: transnational marriage, transnational migration, gender, agency, masculinity, care labor, citizenship

## บทนำ

การแต่งงานข้ามชาติ (transnational marriage)<sup>1</sup> และย้ายถิ่นข้ามแดน รวมทั้งความสัมพันธ์ใกล้ชิดในบริบทข้ามพรมแดน (transnational intimacy) เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่งานศึกษาทางวิชาการและสื่อต่างๆ ในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมาให้ความสนใจอย่างต่อเนื่อง ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นคู่ขนานกับสังคมโลกโลกาภิวัตน์ ที่ทั้งผู้คน จินตนาการ เงินตรา รวมทั้งสิ่งของต่างไหลเวียนข้ามพรมแดนรัฐชาติอย่างไร้ขอบเขต อย่างไรก็ตาม มีการตั้งข้อสังเกตว่าการแต่งงานและการย้ายถิ่นข้ามชาติในปัจจุบัน ไม่ใช่ปรากฏการณ์ที่เปิดโอกาสแก่ทุกคนอย่างไร้ข้อจำกัด ในทางตรงข้าม ปรากฏการณ์นี้ถูกกำหนดโดยเงื่อนไขทางชาติพันธุ์ เพศภาวะ ชนชั้น ประวัติศาสตร์ การเมือง รวมถึงสถานภาพทางเศรษฐกิจ-สังคม ทั้งในระดับปัจเจกและสังคม (Constable 2005, 3-7) ส่งผลให้หลายประเทศในภูมิภาคเอเชีย เช่น ฟิลิปปินส์ เวียดนาม จีน รวมทั้งประเทศไทย กลายเป็นแหล่งต้นทางของผู้หญิงที่ย้ายถิ่นข้ามแดนและเข้าสู่การแต่งงานข้ามชาติ ขณะที่ทางผู้ชายมักมาจากประเทศตะวันตก หรือประเทศในเอเชียที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่าถิ่นมาตุภูมิของผู้หญิง

ความเชื่อมโยงกับมิติทางเศรษฐกิจเช่นนี้แม้สะท้อนความจริงเพียงบางมิติ แต่ก็เป็นชุดคำอธิบายหลักของการแต่งงานข้ามชาติและการย้ายถิ่นข้ามแดน คำอธิบายลักษณะนี้ถูกวิพากษ์ว่าละเลยและลดทอนเงื่อนไขด้านอื่นๆ ที่มีอิทธิพลต่อการแต่งงานข้ามชาติและความสัมพันธ์ใกล้ชิดในบริบทข้ามพรมแดน ในอีกทางหนึ่งจึงมีผู้เสนอว่าเอเชียแปซิฟิกเป็น “พื้นที่แห่งความปรารถนา” (sites of desire) ที่จินตนาการ ความหมาย และปฏิสัมพันธ์ทางเพศวิถี (sexuality) ของผู้คนจากต่างวัฒนธรรมจะเข้ามาปะทะประสานกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนท้องถิ่นกับชาวยุโรป (Dahles 2009; Manderson and Jolly 1997) แต่

---

<sup>1</sup> บทความนี้ใช้คำว่า “การแต่งงานข้ามชาติ” เพื่อสะท้อนถึงการแต่งงานระหว่างหญิงไทย (และหญิงเอเชีย) กับชายชาวตะวันตกที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ซึ่งคู่แต่งงานรักษาความสัมพันธ์กับผู้คนทั้งในบ้านเกิดและถิ่นพำนักปลายทาง นัยของคำคำนี้ทำให้เราสามารถตรวจสอบปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในมิติต่างๆ รวมทั้งความคิด ความหมาย และผลของการแต่งงานต่อพลวัตของชุมชนบ้านเกิด อย่างไรก็ตาม คำที่ใช้เรียกการแต่งงานระหว่างหญิง-ชายจากต่างชาติพันธุ์ ต่างสัญชาติ ต่างวัฒนธรรม ที่ปรากฏในงานศึกษาที่ผ่านมาเน้นแตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับนัยของการใช้คำนั้นๆ ว่าต้องการให้ความสำคัญกับเรื่องใด (ดูเพิ่มเติมจาก Fresnoza-Flot and Ricordeau 2017, 3-5).

ความสัมพันธ์ต่างวัฒนธรรมลักษณะนี้ก็มักถูกคำอธิบายอีกแบบหนึ่งกลับไป โดยไปให้ความสำคัญกับแรงจูงใจและผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ ว่าเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ผู้คนจากคนละซีกโลกมาพบปะและพัฒนาความสัมพันธ์ จนในหลายๆ กรณีนำไปสู่การแต่งงาน

ตั้งแต่กลางทศวรรษ 2000<sup>2</sup> วงวิชาการให้ความสนใจศึกษาการแต่งงานข้ามชาติและความสัมพันธ์ใกล้ชิดในบริบทข้ามพรมแดนอย่างต่อเนื่อง ในสังคมไทยก็มีงานศึกษาประเด็นนี้ในระดับปริญญาเอกออกมาอย่างต่อเนื่องเช่นกัน (เช่น Suksomboon 2009; Sunanta 2009; Charoensri 2011; Lapanun 2013; Pananakhonsab 2016; ศรีหทัย เวลล์ส 2559; ทิพย์สุดา ปรีดาพันธุ์ 2560) งานเหล่านี้ชี้แนะทางการศึกษาที่หลากหลาย และเชื่อมโยงเข้ากับบริบทของปรากฏการณ์และสิ่งที่นักวิจัยให้ความสนใจ ในขณะเดียวกันกรอบการทำความเข้าใจการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมเหล่านี้ก็แตกต่างไปจากงานวิจัยก่อนหน้าของผู้เขียนและคณะ (พัชรินทร์ ลาภานันท์, ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, และเยาวลักษณ์ อภิชาติวัลลภ 2550) ซึ่งได้รับการตีพิมพ์ใน *วารสารสังคมผู้นำโขง* ในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน (พัชรินทร์ ลาภานันท์ 2549) โดยงานดังกล่าวได้นำเสนอแนวทางการวิเคราะห์การแต่งงานข้ามวัฒนธรรมไว้ 5 ลักษณะ ได้แก่ 1) การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นกรอบในการอธิบายการแต่งงานระหว่างหญิงชาวสยามกับชายชาวจีนอพยพในอดีต 2) การขยายตัวของเศรษฐกิจภาคบริการและการท่องเที่ยว 3) การย้ายถิ่นข้ามชาติ 4) การเชื่อมโยงและต่อรองระหว่างท้องถิ่นกับโลกาภิวัตน์ และ 5) การจัดการทรัพยากรครัวเรือน

นอกจากนี้ยังมีอีกแนวทางหนึ่งในการอธิบายการแต่งงานระหว่างผู้คนจากต่างวัฒนธรรม ซึ่งถือได้ว่าเป็นแนวทางที่ 6 คือการวิเคราะห์ความสัมพันธ์และการแต่งงานระหว่างผู้หญิงไทย (และผู้หญิงชาติอื่นๆ ในเอเชีย) กับชายชาวตะวันตกโดยเชื่อมโยงเข้ากับการทหาร (militarization) และการขยายอำนาจของประเทศผู้นำโลก เช่น สหรัฐอเมริกา และประเทศในยุโรปที่เป็นผู้ล่าอาณานิคม (Enloe 2000; Ferguson and Mironesco 2008; Lapanun

<sup>2</sup> เนื่องจากงานศึกษาส่วนใหญ่ที่อ้างถึงในบทความนี้ เป็นผลงานที่ตีพิมพ์ในภาษาอังกฤษซึ่งอ้างอิงตามปีคริสต์ศักราช หรือเป็นงานศึกษาที่อ้างถึงข้อมูลเกี่ยวกับประเทศที่ใช้ปีคริสต์ศักราชเป็นหลัก ผู้เขียนจึงอ้างอิงปีคริสต์ศักราชในเนื้อหาเพื่อให้อรรถกถาสอดคล้องกัน.

2018; Stoler 1992) สำหรับกรณีการแต่งงานระหว่างหญิงไทยกับชายชาวตะวันตก บ่อยครั้งมักถูกเชื่อมโยงเข้ากับทหารอเมริกันในยุคนสงครามเวียดนาม อันเป็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ซึ่งเกิดในบริบทที่แตกต่างไปจากการแต่งงานข้ามชาติในปัจจุบันที่อยู่ภายใต้บริบทโลกาภิวัตน์ นอกจากนี้ ด้วยวิธีการศึกษาและกรอบแนวคิดที่ต่างไปจากเดิม ทำให้งานในช่วงหลังมีคำอธิบายหรือข้อค้นพบที่ต่างไปจากการวิเคราะห์ตามที่แนวทางการศึกษาแบบอื่นๆ ได้เสนอไว้

บทความชิ้นนี้จะทบทวนกรอบการศึกษาการแต่งงานข้ามชาติและความสัมพันธ์ใกล้ชิดในบริบทข้ามแดน ตลอดจนความรู้ความเข้าใจที่มาจากงานเหล่านั้น แม้ในการทบทวนจะให้น้ำหนักกับงานศึกษาสังคมไทย แต่ก็วิเคราะห์เชื่อมโยงกับการศึกษาในประเทศอื่นๆ ในเอเชีย โดยให้ความสำคัญกับงานศึกษาตั้งแต่ทศวรรษ 2000 เป็นต้นมา เพื่อสะท้อนพลวัตของกรอบการทำความเข้าใจที่แตกต่างไปจากการศึกษาในอดีต โดยได้จัดแบ่งแนวทางการศึกษาในช่วงหลังออกเป็น 6 กลุ่ม<sup>3</sup> ได้แก่ 1) การแต่งงานและการย้ายถิ่นข้ามชาติกับเพศพาณิชย์ข้ามแดน: พลวัตของแนวทางการวิเคราะห์ 2) การแต่งงานและการย้ายถิ่นข้ามชาติ: “แรงงานผลิตซ้ำ” (reproductive labor)<sup>4</sup> และ “แรงงานดูแล” (care labor) ข้ามแดน 3) การแต่งงานและการย้ายถิ่นข้ามชาติกับผู้หญิงและความเป็นผู้กระทำการ 4) การแต่งงานข้ามชาติกับความเป็นชาย 5) การแต่งงานและการย้ายถิ่นข้ามชาติกับพลวัต “ชุมชนท้องถิ่น” และ 6) การแต่งงานและการย้ายถิ่นข้ามชาติกับความเป็นพลเมือง

<sup>3</sup> การจัดแบ่งงานออกเป็น 6 กลุ่ม มีวัตถุประสงค์เพื่อสะท้อนพัฒนาการขององค์ความรู้และการเคลื่อนไหวของกระบวนทัศน์ที่ใช้ในการอธิบายการแต่งงานข้ามชาติ แต่ไม่ได้หมายความว่าความรู้ในแต่ละประเด็นแยกขาดจากกัน หรือความรู้และกรอบการศึกษาแบบเดิมไม่ถูกนำมาใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์นี้อีก ในทางกลับกัน ในงานวิจัยเรื่องหนึ่งๆ อาจจะใช้แนวทางการวิเคราะห์ที่หลากหลายร่วมกัน เพื่อทำความเข้าใจความซับซ้อนของปรากฏการณ์.

<sup>4</sup> “แรงงานผลิตซ้ำ” ในที่นี้หมายถึงแรงงานที่ทำงานที่สังคมคาดหวังให้ผู้หญิงทำ ทั้งงานบ้าน งานดูแลสามี ลูก และสมาชิกในครอบครัว รวมทั้งการให้กำเนิดลูก งานเหล่านี้ไม่ก่อให้เกิดรายได้ แต่มีความสำคัญต่อการอยู่รอดของครอบครัวและสังคม การไม่ให้คุณค่า (ทางเศรษฐกิจ) กับแรงงานประเภทนี้ เป็นหนึ่งในข้อวิพากษ์ที่สำคัญของนักสตรีนิยม.

## การแต่งงานและการย้ายถิ่นข้ามชาติกับเพศพาณิชย์ข้ามแดน: พลวัตของแนวทางการวิเคราะห์

ทั้งการแต่งงานข้ามชาติและเพศพาณิชย์ข้ามแดนเป็นส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์ย้ายถิ่นข้ามชาติ และมักถูกศึกษาภายใต้กรอบคิดการค้าผู้หญิง ซึ่งมองว่าผู้หญิงเป็นเหยื่อของการค้ามนุษย์ เป็นผู้ถูกกระทำ เพศพาณิชย์ทุกรูปแบบเป็นการกดขี่เอาเปรียบผู้หญิง โดยผู้ที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจนี้ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ส่วนใหญ่แล้วก็คือผู้ชาย ผู้หญิงที่อยู่ในอาชีพนี้คือเหยื่อที่ถูกบีบบังคับ คำอธิบายแบบนี้อิงอยู่กับฐานความเชื่อที่ว่า การขายบริการทางเพศเป็นอาชีพที่ไม่มีผู้หญิงคนไหนอยากทำ แม้ว่าผู้หญิงส่วนหนึ่งจะเข้าสู่อาชีพนี้ด้วยความสมัครใจก็ตาม (Gozdziaik and Collett 2005; Laczko and Gozdziaik 2005) ในทำนองเดียวกัน ผู้หญิงที่แต่งงานกับชายชาวตะวันตกก็มักถูกมองว่าเป็นผู้ที่เผชิญกับความลำบาก ความยากจน แต่ไม่ต่อสู้ดิ้นรน (passive actor) กลับใช้การแต่งงานเป็นช่องทางหลีกเลี่ยงออกจากสถานการณ์ความยากลำบาก

แม้จะปฏิเสธไม่ได้ว่าการค้าผู้หญิงมีอยู่จริง และการแต่งงานข้ามชาติก็เป็นช่องทางหนึ่งที่ขบวนการค้าผู้หญิงใช้พาข้ามแดน แต่จากเรื่องราวชีวิตของผู้หญิงที่แต่งงานในรูปแบบนี้ทั้งในสังคมไทยและในต่างประเทศ ทำให้เห็นถึงความสมัครใจ การพิจารณาไตร่ตรองถึงสถานการณ์ที่เผชิญในชีวิตและผลกระทบที่ตามมา ก่อนตัดสินใจเข้าสู่ความสัมพันธ์ข้ามชาติดังกล่าว (Cheng 2010; Constable 2005; Ishii 2016; Lapanun 2013; Suksomboon 2009; Tosakul 2010) ดังนั้น การวิเคราะห์ภายใต้กรอบคิดการค้าผู้หญิงจึงถูกวิพากษ์ว่าละเลยประสบการณ์ ความต้องการ รวมถึงบริบทและเงื่อนไขในการดำเนินชีวิตของผู้หญิง ที่ทั้งซับซ้อนและหลากหลาย มุมมองในลักษณะ “เหมารวม” ไม่สามารถทำความเข้าใจความคิด การตัดสินใจ และการกระทำของผู้หญิง (และผู้ชาย) ที่อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์นี้ได้

ขณะเดียวกันก็มีอีกแนวทางหนึ่งที่อธิบายเพศพาณิชย์ข้ามแดนและการแต่งงานข้ามชาติด้วยกรอบคิดการย้ายถิ่นข้ามชาติ และวิเคราะห์เชื่อมโยงเข้ากับการท่องเที่ยวข้ามชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “การท่องเที่ยวทางเพศ” (sex tourism) ที่ขยายตัวอย่างต่อเนื่องและคู่ขนานไปกับการเติบโตของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในฐานะแหล่งรายได้ของประเทศ

ทั้งในประเทศไทยและประเทศอื่นๆ ในเอเชีย แอฟริกา ลาตินอเมริกา และแคริบเบียน (Cohen 2003; Dahles 2009; Sunanta 2014) การศึกษาในแนวทางนี้ให้ความสำคัญกับเงื่อนไข ทั้งในระดับโครงสร้างและในระดับปัจเจกที่ส่งผลต่อการย้ายถิ่น งานศึกษาส่วนหนึ่งให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์การย้ายถิ่นเชิงระบบ (migration system) ที่ประกอบด้วยกระบวนการย้ายถิ่นทั้งภายในและระหว่างประเทศ (Castles and Miller 1993; Reunkaew 2002) ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ และความแตกต่างของระดับการพัฒนา เป็นเงื่อนไขเชิงโครงสร้าง อันสำคัญที่ทำให้เกิดการย้ายถิ่นจากชนบทสู่เมือง และจากประเทศที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและการพัฒนาในระดับต่ำไปสู่ประเทศที่ฐานะดีกว่า

อย่างไรก็ตาม งานศึกษาผู้หญิงไทยในธุรกิจทางเพศในเยอรมนีพบว่า ความขัดสนทางเศรษฐกิจไม่ใช่ปัจจัยเดียวที่ส่งผลต่อการย้ายถิ่นเข้าสู่อาชีพนี้ แต่ยังมีปัจจัยเรื่องความคาดหวัง ต่อบทบาทและความรับผิดชอบในครอบครัวของผู้หญิง ภาระความรับผิดชอบในการเลี้ยงดูลูก และโอกาสที่จะมีชีวิตดีกว่าเดิมในประเทศปลายทาง ที่ทำให้ผู้หญิงก้าวเข้าสู่เพศพาณิชย์ข้ามแดน ซึ่งการตัดสินใจดังกล่าวสะท้อนความเป็นผู้กระทำการของผู้หญิง (Reunkaew 2002) นอกจากนี้ พัทยา เรือนแก้ว (Reunkaew 2002) ยังได้วิเคราะห์กระบวนการย้ายถิ่น และเสนอว่าการย้ายถิ่นข้ามชาติของผู้หญิงกลุ่มนี้ เชื่อมโยงกับประสบการณ์การย้ายถิ่นในประเทศ ซึ่งเริ่มตั้งแต่การออกจากชุมชนบ้านเกิดเพื่อไปศึกษาต่อ หรือเพื่อไปทำงานในจังหวัดหรือภูมิภาคอื่น รวมทั้งยังมีอีกส่วนหนึ่งที่เคยทำงานค้าบริการทางเพศในแหล่งท่องเที่ยวในประเทศมาก่อน ประสบการณ์เหล่านี้ส่งผลต่อการตัดสินใจเข้าร่วมธุรกิจเพศพาณิชย์ข้ามชาติ ซึ่งต้องเผชิญกับบริบทในการทำงานและการใช้ชีวิตที่แตกต่างออกไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับเงื่อนไขทางกฎหมายของประเทศเยอรมนี ผู้หญิงจำนวนไม่น้อยจึงต้องอาศัยการแต่งงานกับชายชาวเยอรมันเป็นช่องทางในการเข้าสู่ประเทศ ในแง่นี้ กล่าวได้ว่าการแต่งงานข้ามชาติเป็นช่องทาง (means) เข้าสู่ธุรกิจเพศพาณิชย์ในต่างแดน ซึ่งถือเป็นเป้าหมาย (end) ของการย้ายถิ่น

นอกจากนี้ งานอีกกลุ่มหนึ่งที่ศึกษาทั้งในสังคมไทยและในประเทศอื่น ยังพบว่า เพศพาณิชย์เป็นหนึ่งในช่องทางที่เป็นไปได้สำหรับผู้หญิง เพื่อก้าวสู่การแต่งงานข้ามชาติและการมีชีวิตที่ดีและมั่นคงกว่าเดิม (Brennan 2004; Cabezas 2009; Faier 2007;

Lapanun 2013) กรณีศึกษาผู้หญิงฟิลิปปินส์ที่ทำงานบาร์ในเขตชนบทของญี่ปุ่น (Faier 2007) แสดงให้เห็นว่างานดังกล่าวเป็นช่องทางในการสร้างความสัมพันธ์กับลูกค้าชาวญี่ปุ่นผ่านปฏิบัติการที่เรียกว่า “แรงงานอารมณ์” (emotional labor)<sup>5</sup> ซึ่งทำให้ลูกค้าเหล่านั้นรู้สึกภาคภูมิใจในความเป็นชาย การพัฒนาความสัมพันธ์ต่อเนื่องในหลายกรณีได้นำไปสู่การแต่งงาน แม้ว่าผู้หญิงที่ทำงานบาร์จะถูกตีตราและไม่ถือว่าเป็น “ตัวเลือก” ที่ดีในฐานะเจ้าสาวก็ตาม ภายหลังจากแต่งงาน ผู้หญิงจะปรับตัวและปฏิบัติตามวัฒนธรรมญี่ปุ่นอย่างเคร่งครัดเพื่อแสดงถึงการเป็นภรรยาและลูกสะใภ้ที่ดี โดยการเชื่อฟังสามี ดูแลเอาใจใส่สามี และลูก รวมทั้งแสดงออกถึงการอุทิศตนให้กับความรัก (professions of love) ที่มีต่อสามี การสร้างตัวตนของผู้หญิงฟิลิปปินส์กลุ่มนี้ภายใต้ระบบคุณค่าเชิงศีลธรรมของชีวิตสมรส ทำให้พวกเขาสามารถสร้างครอบครัวข้ามวัฒนธรรม และในขณะเดียวกันก็สามารถรักษาความสัมพันธ์และสนับสนุนครอบครัวในถิ่นมาตุภูมิของตนได้

ข้อเสนอดังกล่าวเป็นไปในทางเดียวกับงานศึกษาในบริบทของประเทศแถบแคริบเบียน (Brennan 2004; Cabezas 2009) โดยในกรณีศึกษาผู้หญิงท้องถิ่นที่ทำงานภาคบริการและค้าบริการทางเพศในแหล่งท่องเที่ยวในสาธารณรัฐโดมินิกัน พบว่าผู้หญิงกลุ่มนี้ได้ใช้ช่องทางในการทำงานเพื่อสร้างความสัมพันธ์กับนักท่องเที่ยว ซึ่งหากพัฒนาไปสู่การแต่งงาน ชีวิตของพวกเขาจะเปลี่ยนไปโดยสิ้นเชิง ความสัมพันธ์กับนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติจึงเปรียบเสมือน “ใบเบิกทางสู่การมีชีวิตที่ดีกว่าในประเทศตะวันตก” (passport to the West) (Brennan 2004) และอาจกล่าวได้ว่าปฏิบัติการของผู้หญิงในลักษณะนี้เป็นการจัดการของผู้ที่มีสถานะเป็นรองเพื่อสร้างข้อได้เปรียบให้กับตนเอง (Cabezas 2009)

ในกรณีของสังคมไทย แม้การเข้าสู่การแต่งงานข้ามชาติจะมีหลากหลายช่องทาง แต่การทำงานในแหล่งท่องเที่ยว เช่น พัทยา วัฒนพงษ์ สมุย ภูเก็ต นั้นเป็นหนึ่งในช่องทางหลักที่ผู้หญิงชนบทใช้พบปะและสร้างความสัมพันธ์กับชาวต่างชาติ ซึ่งอาจพัฒนาไปสู่การแต่งงาน

---

<sup>5</sup> ในกรณีศึกษานี้ ผู้ศึกษาได้ให้รายละเอียดว่า “แรงงานอารมณ์” ครอบคลุมการปฏิบัติซึ่ง “เป็นการให้บริการที่นอกจากจะสร้างความบันเทิงให้กับลูกค้า เช่นการร้องคาราโอเกะและเต้นรำแล้ว ยังรวมถึงการปรนนิบัติที่ทำให้ชายผู้ใช้บริการรู้สึกว่าได้รับเอาใจใส่ดูแล เช่น การนำผ้าเช็ดมืออุ่นๆ มาให้ รินเครื่องดื่ม เย็นยอ และหยอกล้อกับลูกค้าด้วย” (Faier 2007, 150).



และการย้ายถิ่นข้ามชาติในที่สุด (Cohen 2003; Lapanun 2013; Smutkupt and Kitiarsa 2007) พัทรินทร์ ลาพานันท์ (Lapanun 2013) เสนอว่า แหล่งท่องเที่ยว เช่น พัทยา เป็น “พื้นที่แห่งความหวังและโอกาส” (space of hope and opportunity) ที่อาจเปลี่ยนชีวิตของผู้หญิง หากการปฏิสัมพันธ์กับนักท่องเที่ยวต่างชาติที่เริ่มขึ้นในพื้นที่นี้สามารถพัฒนาไปสู่ความสัมพันธ์ที่จริงจัง ฝ่ายหญิงจะยุติการทำงานในแหล่งท่องเที่ยวเพื่อไปใช้ชีวิตกับสามีชาวต่างชาติ หลายคนเดินทางไปใช้ชีวิตในต่างประเทศ แต่หากประสบปัญหาที่นำไปสู่การแยกทาง ผู้หญิงมักจะกลับสู่การทำงานในแหล่งท่องเที่ยวด้วยความหวังว่าจะสามารถสร้างโอกาสเข้าสู่การแต่งงานข้ามชาติได้อีกครั้ง ในบริบทนี้ อาจถือได้ว่าการเข้าสู่เพศพาณิชย์เป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการในกระบวนการสร้างความสัมพันธ์ข้ามแดนของผู้หญิง โดยมีเป้าหมายคือการแต่งงานกับชาวต่างชาติและการย้ายถิ่นข้ามแดน การวิเคราะห์ในแนวทางนี้ทำให้เห็นว่าเพศพาณิชย์ถูกใช้เป็นช่องทางสู่เป้าหมาย อันได้แก่การแต่งงานข้ามชาติ

หากมองในเชิงพัฒนาการคงไม่อาจปฏิเสธถึงพลวัตของการแต่งงานและการย้ายถิ่นข้ามชาติกับเพศพาณิชย์ข้ามแดน ซึ่งส่งผลต่อแนวทางการวิเคราะห์เพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์นี้ และในอีกแง่หนึ่ง การปรับเปลี่ยนแนวทางการศึกษาก็สะท้อนถึงการเคลื่อนไหวขององค์ความรู้ ซึ่งเชื่อมโยงกับบริบทของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง เช่นเดียวกัน แต่กระนั้นเพศพาณิชย์ข้ามแดนก็เป็นเพียงช่องทางหนึ่งในการเข้าสู่การแต่งงานและการย้ายถิ่นข้ามชาติ การพัฒนาความสัมพันธ์ข้ามแดนยังมีอีกหลากหลายวิธีและหลายช่องทาง และผู้หญิงที่อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์นี้ก็มีความหลากหลายเช่นกัน ทั้งในแง่ภูมิหลังทางเศรษฐกิจ สังคม และการศึกษา แน่นอนภูมิหลังที่ต่างกันย่อมส่งผลต่อการพัฒนาความสัมพันธ์ข้ามแดน ช่องทางการเข้าสู่การแต่งงานข้ามชาติ รวมถึงการใช้ชีวิตและการปรับตัวในบริบทครอบครัวและสังคมข้ามวัฒนธรรม ดังนั้นจึงน่าจะมีการศึกษาเพิ่มเติมในประเด็นชนชั้น (class) หรือตำแหน่งทางสังคม (social position) ของผู้หญิง (และผู้ชาย) ที่อยู่ภายใต้การแต่งงานข้ามชาติ เพื่อคลี่คลายความซับซ้อนของปรากฏการณ์

ในอีกแง่หนึ่ง ด้วยมุมมองในสังคมที่เชื่อมการแต่งงานและการย้ายถิ่นข้ามชาติเข้ากับเพศพาณิชย์ข้ามแดน ไม่ว่าจะมองว่าการแต่งงานเป็นช่องทางหรือเป้าหมายก็ตาม ล้วนส่งผลต่อผู้หญิงที่อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์นี้ ทำให้ผู้หญิงถูกตีตราภายใต้ความคิดความเชื่อที่ว่าเธอ

ไปเกี่ยวข้องกับอาชีพที่สังคมไม่ยอมรับ แม้มุมมองนี้จะถูกวิพากษ์อย่างมากในปัจจุบัน แต่ในขณะที่เดียวกันก็ยังคงมีการผลิตซ้ำผ่านงานวิชาการบางงาน รวมถึงสื่อทั้งในไทยและต่างประเทศ อีกทั้งผู้คนจำนวนหนึ่งในสังคมก็ยังมีมุมมองลักษณะนี้

## การแต่งงานและการย้ายถิ่นข้ามชาติ: แรงงานผลิตซ้ำ และ แรงงานดูแลข้ามแดน

การแต่งงานระหว่างผู้หญิงจากประเทศกำลังพัฒนาในภูมิภาคต่างๆ ของโลกกับชายชาวตะวันตก มักถูกวิเคราะห์ภายใต้กรอบคิดเรื่องการอพยพแรงงานข้ามแดนจากประเทศที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำกว่า สู่ประเทศตะวันตกที่มีฐานะเศรษฐกิจดี (south-to-north migration) โดยมองว่าโอกาสที่จะได้ทำงานและได้รับรายได้ในถิ่นปลายทาง คือแรงจูงใจหลักที่ส่งผลต่อการแต่งงานและการย้ายถิ่นข้ามชาติ การย้ายถิ่นลักษณะนี้เป็นกรนำเข้าแรงงานอัตราค่าจ้างต่ำกว่าจากประเทศยากจนไปยังประเทศที่ร่ำรวยกว่า เพื่อรักษาความสามารถในการแข่งขันทางเศรษฐกิจของประเทศปลายทาง การย้ายถิ่นข้ามชาติของผู้หญิงที่ไปทำงานเป็นแม่บ้าน ดูแลเด็กและผู้สูงอายุ เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1990 และเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้งานศึกษาเรื่องการย้ายถิ่นหันมาให้ความสำคัญกับมิติเพศภาวะและประสบการณ์ของผู้หญิงเพิ่มขึ้น

งานศึกษาผู้หญิงฟิลิปปินส์ที่ทำงานแม่บ้านในฮ่องกงของนิโคล คอนสเตเบิล (Nicole Constable) ถือเป็นงานวิชาการชิ้นแรกๆ ที่เผยให้เห็นถึงเรื่องราวชีวิตในต่างแดนที่ต้องปรับตัวผ่านการต่อรอง การยอมจำนนภายใต้เงื่อนไขต่างๆ ทั้งในการทำงานและการอาศัยในบ้านร่วมกับผู้ว่าจ้าง รวมถึงวิถีคิดและทัศนคติของผู้หญิงต่อการทำงานและการใช้ชีวิตในต่างแดน ตลอดจนต่อความคาดหวังในบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในสังคมบ้านเกิด (Constable 1997) งานศึกษาในลักษณะนี้ปรากฏออกมาอย่างต่อเนื่อง (เช่น Parreñas 2001; Piper and Roces 2003; Lauser 2008) และมีการวิเคราะห์ว่าแรงงานข้ามชาติเหล่านี้สำคัญต่อการค้าเงิน ช่วยเหลือ และแบ่งเบาภาระความรับผิดชอบด้านการผลิตซ้ำทางสังคม (social reproduction) ของครอบครัวชนชั้นกลางในสังคมปลายทาง (Ishii 2016; Patriwala and

Uberoi 2008) ซึ่งช่วยสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจ รวมถึงความสามารถในการแข่งขันของประเทศเหล่านี้

เรื่องราวชีวิตและประสบการณ์ของผู้หญิงที่ย้ายถิ่นข้ามชาติ ทั้งผ่านทาง การแต่งงาน และช่องทางอื่น ที่สะท้อนออกมาในงานศึกษาดังกล่าว ชี้ให้เห็นถึงความเลือกรางของเส้นแบ่งระหว่างความเป็นภรรยากับการเป็นแรงงาน ผู้หญิงฟิลิปปินส์ที่ทำงานบ้านและงานภาคบริการในประเทศตะวันตก (เช่น แคนาดา) จำนวนไม่น้อยที่แต่งงานกับนายจ้างหรือผู้ชายในประเทศปลายทาง (McKay 2003) การแต่งงานกับชาวตะวันตกเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมกระแสนิยมในสังคมฟิลิปปินส์ ความปรารถนาและความใฝ่ฝันนี้เป็นแรงจูงใจสำคัญที่ทำให้ผู้หญิงอพยพข้ามแดนไปยังประเทศตะวันตก หรือเข้าสู่การแต่งงานข้ามชาติและย้ายถิ่นไปใช้ชีวิตกับสามีในประเทศตะวันตก ในถิ่นปลายทางผู้หญิงต้องพึ่งพิงสามี และต้องทำหน้าที่แม่บ้านดูแลความเป็นอยู่ของครอบครัว รวมทั้งทำงานในภาคบริการเพื่อหารายได้ เช่น งานทำความสะอาด งานดูแลเด็ก ผู้ป่วย ผู้สูงอายุ ขณะที่ผู้หญิงที่มีทักษะและความรู้จะสามารถทำงานที่ให้ค่าตอบแทนสูง มีสถานะทางสังคม เช่น พยาบาล งานเหล่านี้แม้จะดูแตกต่างไม่เหมือนกัน แต่ก็ล้วนเกี่ยวข้องกับการผลิตซ้ำ (Lauser 2008)

แรงงานหญิงเหล่านี้อยู่ภายใต้กระบวนการทำให้แรงงานผลิตซ้ำเป็นสินค้า รายได้ที่พวกเขาหามาได้นั้นมีความสำคัญต่อครอบครัวในถิ่นบ้านเกิด (Lauser 2008; Truong 1996; Yang and Lu 2010) แรงงานผลิตซ้ำเอื้อให้ผู้หญิงมีบทบาทไม่เฉพาะแต่การเกื้อกูลทางเศรษฐกิจและชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกครอบครัวในถิ่นมาตุภูมิ แต่ยังมีมีความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและการสร้างรายได้แก่ประเทศบ้านเกิด ผ่านการส่งเงินกลับบ้าน (remittances) เช่นกรณีของฟิลิปปินส์<sup>6</sup> (Sassen 2000) กล่าวได้ว่าแรงงานผลิตซ้ำมีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจของประเทศและระบบทุนนิยมโดยรวม

<sup>6</sup> กรณีของฟิลิปปินส์ รายได้ที่แรงงานผู้หญิงในประเทศต่างๆ ทั่วโลกส่งกลับบ้านเกิด เป็นที่มาของรายได้ในอันดับต้นๆ ของประเทศ ซัสเกีย ซาสส์เซน (Saskia Sassen) เสนอว่า ปรากฏการณ์การย้ายถิ่นข้ามชาติของผู้หญิงเพื่อทำงาน หรือแต่งงานและใช้ชีวิตในต่างประเทศ และส่งเงินกลับมาสสนับสนุนครอบครัวที่บ้านเกิด เป็นผลจากเงื่อนไขเชิงโครงสร้างและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศภายใต้ยุคโลกาภิวัตน์ ทำให้ผู้หญิงต้องรับภาระไม่เฉพาะครอบครัว แต่ยังรวมไปถึงความอยู่รอดของประเทศอีกด้วย (Sassen 2000, 503-507).

ด้วยการเติบโตของเศรษฐกิจภาคบริการที่มีการขยายตัวของงานดูแล ทำให้มีการเพิ่มมุมมองสำหรับวิเคราะห์การแต่งงานและการย้ายถิ่นข้ามชาติภายใต้บริบท “งานดูแล” (care work) ที่ขยายขอบเขตจากบริบทครอบครัว ชุมชนท้องถิ่น หรือประเทศใดประเทศหนึ่งไปสู่ปรากฏการณ์ในบริบทสังคมโลก ที่เกิดแนวโน้มว่าผู้หญิงจากประเทศยากจนหรือประเทศชายขอบจะย้ายถิ่นข้ามชาติ เพื่อมาทำงานผลิตซ้ำทางสังคมในประเทศปลายทางที่ร่ำรวย ในขณะที่เดียวกันก็ละทิ้งสมาชิกครอบครัวของตนในประเทศมาตุภูมิ โดยเฉพาะที่อยู่ในวัยพึ่งพิงหรืออยู่ภายใต้เงื่อนไขที่ต้องการความช่วยเหลือในการดำเนินชีวิต ให้อยู่ในความดูแลของผู้อื่น ปรากฏการณ์นี้มีชื่อว่า “ห่วงโซ่งานดูแลระดับโลก” (global care chain) (FitzGerald Murphy 2014, 191) ห่วงโซ่งานดูแลระดับโลกเป็นแนวคิดที่ถูกพัฒนาขึ้นมาหลังจากการศึกษาประสบการณ์ของผู้หญิงย้ายถิ่นข้ามแดน ที่มาทำงานผลิตซ้ำทางสังคมในถิ่นปลายทาง

เมื่อมองห่วงโซ่งานดูแลระดับโลกในฐานะที่เป็นแนวคิด นิโคลา เยตส์ (Nicola Yeates) เสนอให้ทำความเข้าใจใหม่เกี่ยวกับงานดูแล โดยให้มองครอบคลุมในประเด็นที่หลากหลายขึ้น *ประการแรก* ให้มองงานอื่นๆ ที่นอกเหนือไปจากการผลิตซ้ำทางสังคม เช่น งานที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสุขภาพ การศึกษา ศาสนา และการบริการทางเพศ ซึ่งเป็นทั้งงานไร้ฝีมือและงานที่ต้องใช้ทักษะ *ประการที่สอง* ให้มองบริบทของการทำงานที่ไม่จำกัดอยู่เฉพาะในครัวเรือนแต่ให้รวมถึงสถาบันอื่นๆ ในสังคม *ประการที่สาม* ต้องให้ความสำคัญกับพัฒนาการและความหลากหลายของงานดูแลในบริบทต่างๆ ที่ผู้หญิงเกี่ยวข้อง ทั้งงานที่มีค่าตอบแทนและงานผลิตซ้ำในครอบครัวที่ไม่มีค่าตอบแทน ทั้งนี้ก็เพื่อทำความเข้าใจสภาพความเป็นจริงอย่างครอบคลุม ไม่ใช่การมองแบบแยกส่วน (Yeates 2005, 10-11) นอกจากนี้ เยตส์ยังชี้ให้เห็นว่า ธรรมชาติของงานดูแลมักเกี่ยวข้องกับอารมณ์ ความรู้สึก ความผูกพัน และความสัมพันธ์ใกล้ชิด ซึ่งประเมินเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจได้ยาก เยตส์จึงเสนอให้มีการพัฒนาระเบียบวิธีและกรอบการศึกษาที่เหมาะสม เพื่อให้สามารถวิเคราะห์ความหลากหลายและซ้อนทับของมิติต่างๆ ในปรากฏการณ์ห่วงโซ่งานดูแล และความเชื่อมโยงกับการแต่งงานข้ามชาติที่เกิดขึ้นในปัจจุบันอย่างรอบด้านมากขึ้น (Yeates 2005, 9)

ภายใต้กรอบคิดห่วงโซ่งานดูแลระดับโลก ศิริจิต สุนันตะ (Sunanta 2014) ศึกษาบทบาทของประเทศไทยที่มีต่อความสัมพันธ์โกลบอลิซิดในบริบทโลกที่ขยายตัวเพิ่มขึ้น ผ่านทางปรากฏการณ์การย้ายถิ่นข้ามชาติโดยการแต่งงานของหญิงไทย ธุรกิจนวดไทยในต่างแดน การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ และการย้ายถิ่นสู่ประเทศไทยหลังเกษียณของชาวตะวันตก งานศึกษาชิ้นนี้ชี้ให้เห็นถึงบทบาทของรัฐในการส่งเสริมให้งานดูแลกลายเป็นสินค้า เป็นแหล่งรายได้ของประเทศ ผ่านทางการสร้างเงื่อนไขและการสนับสนุนเศรษฐกิจภาคบริการ เช่น งานนวดไทย งานบริการด้านสุขภาพ การท่องเที่ยว รวมถึงงานดูแลลักษณะอื่นๆ ซึ่งมักเป็นงานของผู้หญิงและแฝงฝังด้วยการใช้ร่างกายและความสัมพันธ์โกลบอลิซิด จากการเติบโตของอุตสาหกรรมบริการประเภทนี้ ทำให้ต้องมาทบทวนถึงความสำคัญทั้งในเชิงเศรษฐกิจและสถานะของงานผลิตซ้ำและงานดูแลในสังคมโลกภายใต้บริบทเสรีนิยมใหม่ ที่งานเหล่านี้ถูกทำให้เป็นสินค้า เป็นแหล่งรายได้ของชาติ

ในอีกมิติหนึ่ง บทความของศิริจิตทำให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของมิติเพศภาวะ การย้ายถิ่น การแต่งงานข้ามชาติ ในกระบวนการที่ทำให้งานดูแลกลายเป็นสินค้าผ่านกรณีศึกษาต่างๆ เช่น เรื่องราวของหญิงไทยจากจังหวัดสกลนครที่แต่งงานกับชาวเยอรมันและเปิดธุรกิจนวดไทยในเมืองที่เธอใช้ชีวิตอยู่กับสามี โดยมีผู้หญิงไทยที่อาศัยอยู่ในเมืองนั้นร่วมงานเป็นหมอนวด ในเมืองเล็กๆ แห่งนี้มีร้านนวดไทยที่ผู้หญิงไทยที่แต่งงานกับชาวเยอรมันเป็นเจ้าของถึง 7 แห่ง เรื่องราวและข้อมูลเกี่ยวกับผู้หญิงไทยในเยอรมนีในงานศึกษาของพัทยา เรือนแก้ว (2557)<sup>7</sup> ทำให้เห็นว่า นอกจากกิจการร้านนวดไทยและการเป็นหมอนวดแล้ว ผู้หญิงยังทำงานลักษณะอื่นๆ เช่น แม่ครัว พนักงานทำความสะอาด ล่าม ครูสอนภาษาไทย การทำงานของผู้หญิงมีความยืดหยุ่นและเปลี่ยนงานไปตามเงื่อนไขของชีวิตในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งสัมพันธ์กับชีวิตครอบครัวในต่างแดน ประสบการณ์ชีวิตของหญิงไทยเหล่านี้สะท้อนถึงความเชื่อมโยงระหว่างการแต่งงานข้ามชาติกับการเป็นแรงงานดูแลข้ามแดน ในถิ่นปลายทางที่พวกเขาอาศัยกับสามี

<sup>7</sup> ข้อมูลจากงานศึกษาของพัทยา เรือนแก้ว ระบุว่า ปี 2011 มีคนไทยในเยอรมนี 57,078 คน และเป็นหญิง 49,492 คน (ร้อยละ 87) โดยร้อยละ 68 ของผู้หญิงคือผู้ที่แต่งงานกับชาวเยอรมันและชาวต่างชาติที่อาศัยในเยอรมนี ร้อยละ 14 คือผู้ที่มีสถานภาพหม้ายหรือหย่าร้าง (พัทยา เรือนแก้ว 2557, 17, 26).

การปรากฏตัวของปรากฏการณ์/แนวคิดห่วงโซ่งานดูและระดับโลก ทำให้เราเห็นพลวัตของแนวทางการศึกษาการแต่งงานข้ามชาติที่เชื่อมโยงกับการย้ายถิ่นข้ามแดน จากมุมมองเดิมที่จำกัดอยู่ แต่งานผลิตซ้ำทางสังคมก็ก้าวไปสู่งานดูแลที่มีความหลากหลาย ทั้งในแง่ประเภทและลักษณะงาน รวมทั้งบริบทและเงื่อนไขของการทำงาน ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่สำคัญของเศรษฐกิจภาคบริการในปัจจุบัน การขยายขยายกรอบการวิเคราะห์จะช่วยในการทำความเข้าใจมิติที่ซับซ้อนของการแต่งงานข้ามชาติ และประสบการณ์ชีวิตของผู้หญิง (และผู้ชาย) ที่อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์นี้

## การแต่งงานและการย้ายถิ่นข้ามชาติกับความเป็นผู้กระทำการของผู้หญิง

ผู้หญิงที่เข้าสู่การแต่งงานข้ามชาติผ่านการเป็น “เจ้าสาว / เมียส่งทางไปรษณีย์” (mail-order bride) หรือบริษัทจัดหาคู่ หรือการสร้างสัมพันธ์กับชาวต่างชาติในพื้นที่ท่องเที่ยวผ่านการให้บริการเพศพาณิชย์ (พัทยา เรือนแก้ว 2557; Wang and Chang 2002; Lapanun 2013; Thompson, Kitarsa, and Smutkupt 2016) มักถูกมองว่าพวกเขาถูกกระทำ ถูกเอาเปรียบ บีบบังคับ แม้จะมีการวิพากษ์ที่คนะดังกล่าวว่าละเลยประสบการณ์ ความคิด และความ ต้องการของผู้หญิง ดังได้กล่าวในตอนต้นของบทความ แต่ปฏิเสธไม่ได้ว่ามุมมองนี้ปรากฏทั้งในแวดวงวิชาการและในชีวิตประจำวันของคนในสังคม

ขณะเดียวกันก็มีอีกมุมมองหนึ่งที่เห็นว่าผู้หญิงเหล่านี้ตระหนักถึงสถานการณ์ในชีวิต โดยไตร่ตรองถึงผลกระทบและโอกาสที่ตามมาแล้ว พวกเขาได้เลือกเส้นทางชีวิตภายใต้เงื่อนไขและผลที่จะเกิดขึ้นตามมาในอนาคต ซึ่งสะท้อนความเป็นผู้กระทำการ ซาริ อิชิอิ (Sari Ishii) เสนอว่าเราสามารถมองความเป็นผู้กระทำการของผู้หญิงที่เข้าสู่การแต่งงานข้ามชาติผ่าน 4 ลักษณะด้วยกัน ได้แก่ *ลักษณะแรก* ความต้องการยกฐานะทางเศรษฐกิจ ภูมิหาย และสังคม เพื่อบรรลุนความคาดหวังของสังคมต่อบทบาทผู้หญิงและบทบาทลูกสาวที่ดี ผ่านทางการสนับสนุนครอบครัว *ลักษณะที่สอง* การสร้างอนาคตที่ดีให้แก่ลูกๆ ในกรณีผู้หญิงที่ผ่านการแต่งงานและมีลูกที่ต้องรับผิดชอบ *ลักษณะที่สาม* เพื่อให้ได้สถานภาพความเป็นพลเมืองและการพำนักในประเทศมาตุภูมิของสามี *ลักษณะที่สี่* เพื่อสถานะทางสังคมที่

แสดงให้เห็นคนอื่นเห็นว่าตนไม่ได้ถูกปฏิเสธการแต่งงานเพราะเป็นหม้าย มีลูกติด และอายุมาก (Ishii 2016, 7) นอกจากนี้ยังมีเรื่องความต้องการหลีกเลี่ยงหนีจากวัฒนธรรมและบรรทัดฐานทางสังคมในด้านเพศวิถี ครอบครัว และการแต่งงาน รวมถึงความสัมพันธ์หญิงชายที่ไม่เท่าเทียมในสังคมบ้านเกิด (Constable 2005; Cheng 2010; Lapanun 2012, 2013; Suksomboon 2009; Sunanta 2009)

งานวิจัยของพัชรินทร์ ลาภานันท์ ชี้ให้เห็นว่าความเป็นผู้กระทำการของผู้หญิงปรากฏออกมาในหลายวิธีหลากหลายบริบท เช่น ผู้หญิงปฏิเสธพฤติกรรมของผู้ชายที่ไม่รับผิดชอบ ไม่สนับสนุนปัจจัยเศรษฐกิจแก่ครอบครัว รวมถึงความเจ้าชู้และการดื่มสุรา ผ่านการให้ความหมายต่อคุณลักษณะของคู่แต่งงานที่ตนปรารถนา ที่ให้ความสำคัญกับการรับผิดชอบเลี้ยงดูครอบครัว ดูแลให้เกียรติภรรยา สนับสนุนให้ภรรยาทำหน้าที่ลูกสาวที่ดี มีความกตัญญู สามารถดูแลพ่อแม่ให้มีชีวิตที่สุขสบาย ในกรณีที่มีลูกติด ผู้หญิงต้องการการสนับสนุนให้สามารถเลี้ยงดูลูกให้มีชีวิตและอนาคตที่ดี การให้ความหมายต่อคุณลักษณะของคู่ครองที่ตนปรารถนา สะท้อนถึงเจตนาและปฏิบัติการต่อรองกับพฤติกรรมของผู้ชาย รวมถึงการสร้างความชอบธรรมในการเข้าสู่การแต่งงานกับชายต่างชาติของผู้หญิง (Lapanun 2013, 202-206) นอกจากนี้ ปฏิสัมพันธ์กับนักท่องเที่ยวจากต่างแดนในแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งเป็น “พื้นที่แห่งความหวังและโอกาส” ของผู้หญิงที่ทำงานธุรกิจบริการ บันเทิง และเพศพาณิชย์ ทำให้เห็นการต่อรองระหว่างเพศวิถี เงินตรา และความสัมพันธ์ที่จริงจัง ซึ่งอาจนำไปสู่การแต่งงานและการมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น (Brennan 2004; Faier 2007; Lapanun 2013)

โดยทั่วไป “ภรรยาฝรั่ง” มักถูก “ตีตรา” โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับคนที่มีพื้นเพมาจากชนบท พวกเขาต้องต่อรองกับภาพเหมารวม (stereotype) ที่ผูกโยงผู้หญิงที่แต่งงานหรือคบหากับชายต่างชาติเข้ากับเพศพาณิชย์ รวมทั้งความทรงจำเกี่ยวกับ “เมียเช่า” ในช่วงสงครามเวียดนาม ทั้งการสร้างการยอมรับผ่านการเป็นลูกกตัญญู การสนับสนุนชุมชนบ้านเกิด การช่วยเหลือและเอื้อเฟื้อต่อญาติพี่น้องในถิ่นมาตุภูมิ ล้วนเป็นปฏิบัติการที่มีนัยถึงการต่อรองกับภาพเหมารวมของผู้ที่แต่งงานกับชาวต่างชาติ และในหลายๆ กรณีก็เป็น การต่อรองผ่านการจัดการเพื่อสร้างความประทับใจ ซึ่งปณิธิ สุขสมบุญ อธิบายว่าเป็น

“การจัดการภาพประทับใจ” (impression management)<sup>8</sup> (Suksomboon 2009, 195) การต่อรองลักษณะนี้เป็นการแสดงออกถึง “ความสำเร็จ” (ทางเศรษฐกิจ) ของผู้หญิงด้วยเช่นกัน ในอีกแห่งหนึ่ง รัตนา โตสกุล (Tosakul 2010) วิเคราะห์ว่า การแต่งงานระหว่างหญิงชนบทในอีสานกับชายต่างชาติจากโลกตะวันตก เป็นการเสริมอำนาจ (empowerment) ซึ่งกันและกันของผู้ที่เผชิญข้อจำกัดเกี่ยวกับโอกาสในการแต่งงานในสังคมบ้านเกิด ทั้งหญิงและชายต่างสร้างโอกาสให้กับตนเองโดยเลือกแต่งงานกับคนต่างวัฒนธรรม ต่างสังคม

เมื่อพิจารณาความปรารถนา การตัดสินใจ การต่อรอง การกระทำของผู้หญิงเพื่อสร้างความสัมพันธ์ข้ามแดนและเข้าสู่การแต่งงานข้ามชาติ รวมทั้งการรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมและสถานภาพในชุมชน ทำให้เห็นถึงความตั้งใจและเป้าหมายที่แน่วแน่ (intentionality) ซึ่งสะท้อนถึงความเป็นผู้กระทำกร แต่ว่าการกระทำเหล่านี้จะได้รับอิทธิพลจากเงื่อนไขเชิงโครงสร้างก็ตาม

## การแต่งงานข้ามชาติกับความเป็นชาย

จากงานศึกษาในมิติประวัติศาสตร์ของบาร์บารา อันดาया (Barbara Andaya) ชี้ให้เห็นว่าฐานะของผู้ชายชาวยุโรปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ คนแปลกหน้าผู้มีสถานะทางเศรษฐกิจและสังคม (stranger-kings)<sup>9</sup> ความสัมพันธ์กับชาวตะวันตกจึงเป็นที่ปรารถนาของผู้หญิงท้องถิ่น (Andaya 1998, 13) ที่ผ่านมางานศึกษาการแต่งงานข้ามชาติมักให้ความสำคัญกับประสบการณ์ของผู้หญิงและละเลยในฝั่งผู้ชาย หากพิจารณาเรื่องนี้ในบริบทวิชาการด้านสังคมศาสตร์ จะพบว่าวิชาสาขานี้ได้มีการพัฒนาแนวคิดความเป็นชาย ซึ่งถือเป็น “พื้นที่” ใหม่

<sup>8</sup> การจัดการภาพประทับใจ เป็นมโนทัศน์ในกลุ่มทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ ที่อธิบายการจัดการปฏิสัมพันธ์ในชีวิตประจำวันเพื่อสร้างความประทับใจแก่ผู้อื่น ในกรณี “ภรรยาฝรั่ง” พบว่ามีการหยิบยืมเงินเพื่อใช้จ่ายและจัดหาของฝากเมื่อเดินทางกลับมาเยี่ยมบ้าน ในช่วงที่กลับบ้าน เธอมักพาญาติพี่น้องไปทานข้าวนอกบ้าน ไปเที่ยวตามสถานที่ต่างๆ เพื่อแสดงออกถึงฐานะทางเศรษฐกิจ การประสบความสำเร็จ และการมีชีวิตที่ดี (Suksomboon 2009, 195-196).

<sup>9</sup> ชาวยุโรปที่เข้ามาในประเทศไทยคือนักการทูต/เจ้าหน้าที่รัฐจากประเทศต่างๆ ที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับสยาม นอกจากนั้นก็ยังมีผู้แทนทางการค้า/พ่อค้าและมิชชันนารี (Andaya 1998).



เมื่อเปรียบเทียบกับประเด็นอื่นๆ เช่น เพศภาวะ สตรีศึกษา และครอบครัว โดยเฉพาะนับจากการตีพิมพ์หนังสือ *Masculinities* (Connell 1995) ซึ่งถือเป็นหมุดหมายสำคัญในวงวิชาการสังคมศาสตร์ที่เริ่มหันมาสนใจศึกษาความเป็นชายอย่างจริงจัง นอกจากการพัฒนาในเชิงแนวคิดแล้ว ในบริบทสังคมไทย การเติบโตอย่างต่อเนื่องของการท่องเที่ยวข้ามชาติ จนอุตสาหกรรมในภาคส่วนนี้กลายเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญต่อเศรษฐกิจของประเทศ ก็เป็นเงื่อนไขที่ทำให้มีการศึกษาความเป็นชายในบริบทที่เชื่อมโยงกับการแต่งงานข้ามชาติและความสัมพันธ์ใกล้ชิดในบริบทข้ามพรมแดน

ในเรื่องปฏิสัมพันธ์ระหว่างนักท่องเที่ยวชายกับผู้หญิงท้องถิ่น แม้จะถูกมองว่าเป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างเงินตรากับการให้บริการ แต่โดยตัวมันเองนั้นนี้จุดเริ่มและเป้าหมายที่ซับซ้อนไปไกลกว่านั้น งานทบทวนวรรณกรรมว่าด้วยการท่องเที่ยวทางเพศ ในมิติที่เชื่อมโยงกับกระบวนการสร้างความเป็นเหตุเป็นผล (rationalization) กับการซื้อบริการทางเพศชี้ให้เห็นว่าชายชาวตะวันตกที่เข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทย มีความต้องการได้รับการยอมรับการดูแลเอาใจใส่ บางคนคาดหวังความสัมพันธ์จริงจังที่อาจเกิดจากการปฏิสัมพันธ์ในแหล่งท่องเที่ยว (Garrick 2005) ในขณะเดียวกันภาพลักษณ์ผู้หญิงไทยที่มีความอ่อนโยน ช่างดูแล ชื่อ มีความสวยและเป็นหญิงที่แตกต่างจากผู้หญิงในถิ่นบ้านเกิด ก็ดึงดูดนักท่องเที่ยวสู่ประเทศไทย ผู้ชายส่วนหนึ่งมีความเชื่อมั่นในสถานะที่ได้เปรียบของชายชาวตะวันตก และเชื่อว่าหญิงไทยที่ทำงานในแหล่งท่องเที่ยวชอบชายตะวันตกมากกว่านักท่องเที่ยวชาติอื่น (O'Connell Davidson 1995) จากความเชื่อและความปรารถนาของนักท่องเที่ยว ประกอบกับการใช้พื้นที่ท่องเที่ยวเป็นช่องทางในการเข้าสู่การแต่งงานข้ามชาติของผู้หญิง จึงชวนให้เราหันมาตั้งคำถามต่อแนวทางที่อธิบายความสัมพันธ์เหล่านี้บนฐานคิดการแลกเปลี่ยนเชิงเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว

งานของสุริยา สมุทรคุปต์ และพัฒนา กิติอาษา (Smutkupt and Kitiarsa 2007) ตอกย้ำข้อจำกัดของแนวทางการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับเรื่องทางเศรษฐกิจแต่ละเลยมิติอื่นๆ โดยวิเคราะห์ให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของปรากฏการณ์ “เขยฝรั่ง” ในอีสานกับตลาดการแต่งงานในสังคมโลก (global marriage market) รวมถึงชาติพันธุ์ เพศภาวะ เพศวิถี สุริยาและพัฒนาเสนอว่า ชายจากโลกตะวันตกแต่งงานกับผู้หญิงอีสานบนพื้นฐานความ

ปรารถนาที่จะมีภรรยาเป็นชาวตะวันตก และต้องการใช้ชีวิตหลังเกษียณในประเทศไทย สำหรับผู้หญิงอีสาน เป็นการแต่งงานกับชาวต่างชาติที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมที่ดีกว่า (cross-border hypergamy) ภายใต้ความสัมพันธ์นี้ ฝ่ายชายจะรับผิดชอบสนับสนุนครอบครัวด้านการเงิน ส่วนผู้หญิงมีบทบาทในการดูแลรับผิดชอบงานบ้าน บทบาทหญิง-ชาย รูปแบบนี้เป็นลักษณะวัฒนธรรมด้านเพศภาวะที่ปรากฏพบเห็นได้โดยทั่วไป แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าความสัมพันธ์หญิง-ชายในบริบทดังกล่าวไม่มีการต่อรอง

ในงานศึกษาความเป็นชายผ่านประสบการณ์ของนักท่องเที่ยวชาวตะวันตกที่ซื้อบริการทางเพศ และ “ขายฝรั่ง” ในหมู่บ้านอีสาน (Thompson, Kitiarsa, and Smutkupt 2016) สะท้อนถึงการต่อรองและจัดการกับภาพลักษณ์นักท่องเที่ยวที่ซื้อบริการทางเพศซึ่งถูกสังคมตีตรา รวมทั้งต่อรองกับอุดมคติของการเป็นสามีที่ดี บทบาทในการสนับสนุนครอบครัว ความคิดความรู้สึกต่อตนเอง ความคาดหวังของคนในชุมชนอีสานต่อผู้เป็นชาย ความคาดหวังของตนเองต่อการใช้ชีวิตในวัยหลังเกษียณกับภรรยาในชุมชนอีสาน เงื่อนไขเหล่านี้ส่งผลต่อทั้งอัตวิสัยความเป็นชาย (masculine subjectivities) และอัตลักษณ์ความเป็นชาย (masculine identities) ซึ่งเกิดจากการประกอบสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม คณะผู้เขียนได้เสนอให้ทำความเข้าใจถึงความแตกต่างที่สัมพันธ์กันระหว่างอัตวิสัยความเป็นชายกับอัตลักษณ์ความเป็นชาย การวิเคราะห์ความเป็นชายต้องให้ความสำคัญกับประสบการณ์ ความคิด และความรู้สึกของปัจเจกในบริบทเฉพาะ รวมถึงการประกอบสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมซึ่งเป็นการวิเคราะห์ในระดับสังคม ความเป็นชายทั้งสองระดับมีความเชื่อมโยงและมีอิทธิพลต่อกัน รวมถึงมีการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทสังคม

ในประเด็นเรื่องพลวัตของบทบาทในการสนับสนุนครอบครัว กับการได้รับการยอมรับของ “ขายฝรั่ง” นั้น มีงานศึกษาที่แสดงให้เห็นว่าการสนับสนุนครอบครัวฝ่ายหญิงของชายกลุ่มนี้เป็นส่วนหนึ่งของการแสดงอัตลักษณ์ความเป็นชาย และส่งผลต่อสถานภาพและการยอมรับจากครอบครัวผู้หญิงและจากชุมชน บทบาทนี้เสริมอำนาจความเป็นชาย และส่งผลต่อสถานะที่ได้เปรียบของชายชาวตะวันตกในสังคมอีสาน โดยเฉพาะในช่วงแรกที่ย้ายมาตั้งถิ่นฐานในอีสาน (Maher and Lafferty 2014) ข้อค้นพบดังกล่าวสะท้อนถึงมายาคติ/จินตนาการว่าด้วยความเหนือกว่าของชาวตะวันตก อย่างไรก็ตาม งานศึกษาชิ้นเดียวกัน

ได้ชี้ให้เห็นว่าการใช้ชีวิตในต่างแดนภายใต้สภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมที่แตกต่าง รวมถึงข้อจำกัดด้านภาษาและการสื่อสาร ทำให้ “เขยฝรั่ง” ต้องเผชิญกับ “ความเป็นอื่น” หลายคนมีชีวิตที่แปลกแยกและโดดเดี่ยว เงื่อนไขเหล่านี้ประกอบกับความแตกต่างทางด้านอายุ ความคาดหวังของผู้หญิงและครอบครัวต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ทำให้พวกเขาตระหนักในความไม่มั่นคงของความสัมพันธ์และความคาดหวังที่จะใช้ชีวิตในอิสาน ในแง่นี้ สถานะที่ได้เปรียบของชายชาวตะวันตกผู้เป็นเขย จึงมีแนวโน้มถดถอยลดลงเรื่อยๆ ตามระยะเวลาที่พวกเขาอาศัยอยู่ในอิสาน (Maher and Lafferty 2014)

การศึกษาความเป็นชายในบริบทการแต่งงานข้ามชาติในอีกมิติคือ การศึกษาผู้ชายไทยในชุมชนหมู่บ้านที่มีผู้หญิงแต่งงานกับชายชาวตะวันตก พัชรินทร์ ลาพานันท์ (Lapanun 2017) ชี้ให้เห็นว่า แม้ผู้ชายไทยไม่ได้เกี่ยวข้องกับการแต่งงานข้ามชาติโดยตรง แต่ก็ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทางเลือกในการแต่งงานกับชาวต่างชาติของผู้หญิงส่งผลต่อโอกาสการเลือกคู่แต่งงานของผู้ชาย และทำลายความเป็นชาย เมื่อพฤติกรรมที่ถือว่าเป็น “วัฒนธรรมของผู้ชาย” (masculine culture) ทั้งความเจ้าชู้ การเที่ยวเตร่ การดื่ม เล่นพนัน ถูกทำลาย นอกจากนี้ ด้วยข้อจำกัดในการหาเลี้ยงครอบครัวของผู้ชาย ก็เป็นเงื่อนไขที่ทำให้มองว่าผู้ชายไทยไม่ใช่ “ตัวเลือก” ที่เหมาะสม พัชรินทร์ ลาพานันท์ (2560) เสนอว่าการทำความเข้าใจความเป็นชายในบริบทการแต่งงานข้ามชาติ ต้องให้ความสำคัญกับมิติเพศภาวะและการแต่งงานในสังคมอิสาน ซึ่งเป็นสังคมมาตาลี (matriarchal society) ในเชิงเปรียบเทียบกับสังคมปิตาลี (patriarchal society) เพื่อทำความเข้าใจสถานภาพบทบาท และความคาดหวังที่มีต่อผู้ชาย ซึ่งจะส่งผลไปถึงความคิดและพฤติกรรมของผู้ชายไทยในบริบทการแต่งงานข้ามชาติ

จากการทบทวนงานศึกษาในประเด็นความเป็นชาย การแต่งงาน และการย้ายถิ่นในสังคมไทย (Lapanun 2018) ทำให้เห็นช่องว่างของการศึกษาความเป็นชายในบริบทการแต่งงานข้ามชาติ โดยเฉพาะผู้ชายไทยที่ถึงแม้ไม่ได้อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์นี้ แต่ก็ใช้ชีวิตใน “สนามสังคมข้ามพรมแดน” (transnational social field) ร่วมกับคู่สมรสข้ามชาติในถิ่นบ้านเกิดของผู้หญิง ดังนั้นจึงเสนอให้ทำการศึกษาเพิ่มเติมในประเด็นความเป็นชายที่สัมพันธ์กับการแต่งงานข้ามชาติของผู้หญิง

## การแต่งงานและการย้ายถิ่นข้ามชาติกับพลวัต “ชุมชนท้องถิ่น”

จากกรอบการศึกษาการย้ายถิ่นที่มีพัฒนาการเคลื่อนตัวจากแนวคิดการย้ายถิ่น สู่มุมคิดภาวะข้ามชาตินิยม ซึ่งให้ความสำคัญกับการรักษาความสัมพันธ์และเครือข่ายทางสังคมของผู้ย้ายถิ่นทั้งในสังคมปลายทางและถิ่นมาตุภูมิ ทำให้มีงานศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ย้ายถิ่นกับ “ผู้คนที่ถูกทิ้งไว้เบื้องหลัง” (Toyota, Yeoh, and Nguyen 2007; Rigg 2007) งานศึกษาในลักษณะนี้จะตั้งคำถามกับการให้ความสนใจเฉพาะผู้ย้ายถิ่นในฐานะ “ผู้กระทำการ” และการปรับตัวของผู้ย้ายถิ่นเข้ากับสังคมปลายทาง ในขณะที่เดียวกันก็เรียกร้องให้มีการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ย้ายถิ่นกับครอบครัวและผู้คนในถิ่นมาตุภูมิ รวมถึงพลวัตที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านเกิดของผู้ย้ายถิ่น หรือ “ชุมชนท้องถิ่น” ผ่านมุมมองที่ให้ความสำคัญกับความเชื่อมโยงระหว่างผู้ย้ายถิ่นกับผู้อยู่เบื้องหลังในชุมชนบ้านเกิด (migration-left behind nexus) (Toyota, Yeoh, and Nguyen 2007, 157) สำหรับกรณีการศึกษาการแต่งงานข้ามชาติ มีงานศึกษาจำนวนหนึ่งทีวิเคราะห์ผลกระทบที่เกิดกับชุมชนท้องถิ่นในประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างหญิง-ชายในมิติต่างๆ เช่น โอกาสในการเลือกคู่ อำนาจในการตัดสินใจในครัวเรือน เพศวิถี รวมถึงผลกระทบต่อโครงสร้างสังคมหมู่บ้าน ที่ปรากฏตัวผ่านการก่อเกิดเป็น “ชนชั้นใหม่” ซึ่งได้แก่ “ภรรยาฝรั่ง” (Bélanger, Lee, and Wang 2010; Suksomboon 2009; Tosakul 2010; Lapanun 2013; Sunanta 2009)

การที่ผู้หญิงใน “ชุมชนท้องถิ่น” ต่อรองกับพฤติกรรมไม่รับผิดชอบครอบครัวของชายไทย ด้วยการประกอบสร้างคุณลักษณะของคู่แต่งงานที่ตนปรารถนาขึ้นมา ได้สะท้อนถึงความเป็นผู้กระทำการของผู้หญิงดังที่ได้เสนอไว้ข้างต้น และเมื่อพิจารณาประเด็นนี้ร่วมกับโอกาสที่ผู้หญิงจะแต่งงานกับชายชาวต่างชาติในหมู่บ้านที่ขยายตัวอย่างต่อเนื่อง จึงนับเป็นการท้าทายความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างหญิง-ชายในถิ่นมาตุภูมิของผู้หญิง ที่ทำให้ผู้ชายตกอยู่ในสถานะเป็นรอง (Lapanun 2013) ในทำนองเดียวกัน รัตนา โตสกุล (Tosakul 2010) ชี้ให้เห็นพลวัตของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างหญิง-ชายในบริบทการแต่งงานข้ามชาติที่เชื่อมโยงกับประเด็นเพศวิถี โดยเสนอว่าประสบการณ์การใช้ชีวิตในบริบทวัฒนธรรมตะวันตก ทำให้ผู้หญิงตระหนักถึงลักษณะความสัมพันธ์ที่สามี-ภรรยายอมรับฟังความคิดเห็น

และความต้องการของกันและกัน ผู้หญิงให้คุณค่ากับความสัมพันธ์ลักษณะนี้มากกว่าการยึดความต้องการของผู้ชายเป็นหลัก ซึ่งเป็นบรรทัดฐานในสังคมไทย

นอกจากนี้ พลวัตของความสัมพันธ์หญิง-ชายยังปรากฏผ่านอำนาจการตัดสินใจในครัวเรือน ซึ่งสัมพันธ์กับบทบาทด้านเศรษฐกิจครัวเรือนของผู้หญิง มีงานชิ้นหนึ่งที่ศึกษาการแต่งงานข้ามชาติในสังคมชนบทเวียดนามผ่านทางประสบการณ์ของ “ผู้คนที่ถูกทิ้งไว้เบื้องหลัง” ได้แก่ พ่อและแม่ของผู้หญิงที่แต่งงานกับชายชาวไต้หวันและเกาหลีใต้ รวมทั้งคนในชุมชน งานชิ้นนี้พบว่าลูกสาวที่แต่งงานและย้ายถิ่นไปใช้ชีวิตกับสามีในต่างแดน มีบทบาทสำคัญในการส่งเงินกลับบ้านเพื่อสนับสนุนเศรษฐกิจของครอบครัวในถิ่นมาตุภูมิ ในขณะที่เดียวกันลูกสาวซึ่งใช้ชีวิตอยู่ต่างแดนก็มีอิทธิพลและมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของครัวเรือน ทั้งการซื้อทรัพย์สิน เช่น ที่ดิน การจัดงานประเพณีต่างๆ การได้รับเงินสนับสนุนจากลูกสาว ทำให้ครอบครัวมีโอกาสเลื่อนฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมสูงขึ้น (Bélanger et al. 2010) งานศึกษาเหล่านี้สะท้อนถึงการท้าทายและพลวัตด้านเพศภาวะและเพศวิถีใน “ชุมชนท้องถิ่น” ที่เชื่อมโยงกับการแต่งงานข้ามชาติ

ผลกระทบของการแต่งงานข้ามชาติต่อสถานภาพทางสังคมของผู้หญิงในชุมชนบ้านเกิด เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่สะท้อนถึงพลวัตชุมชนท้องถิ่น พัทธินทร์ ลาภานันท์ (2558) เสนอว่า การแต่งงานข้ามชาติของผู้หญิงอีสานส่งผลให้เกิดการก่อตัวของชนชั้น “ภรรยาฝรั่ง” ทั้งนี้โดยมองผ่านรสนิยมที่ปรากฏในรูปการบริโภคและการใช้ชีวิต ในฐานะที่เป็นตัวบ่งชี้ชนชั้นตามแนวคิดของปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Bourdieu 1984) รวมทั้งการได้รับการยอมรับจากชุมชน (social honor) ซึ่งบ่งบอกถึงสถานภาพทางสังคมของบุคคล ด้วยเหตุที่ “ภรรยาฝรั่ง” มีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้น ประกอบกับการใช้ชีวิตที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมตะวันตก ส่งผลให้การบริโภคและการใช้ชีวิตของพวกเขาแตกต่างไปจากชาวบ้านคนอื่นๆ ตามหมู่บ้านมักพบบ้านที่แตกต่างไปจากชาวบ้านคนอื่น ทั้งในแง่รูปปลักษณ์ภายนอกและการตกแต่งภายใน เมื่อสอบถามก็พบว่า เป็น “บ้านเมียฝรั่ง” ซึ่งจะมีลักษณะและการตกแต่งเหมือนบ้านของชนชั้นกลางในเมืองมากกว่าบ้านในชนบท แม้ว่าเฟอร์นิเจอร์ อุปกรณ์ตกแต่งต่างๆ รวมถึงพื้นที่ในบ้านจะดูเหมือนไม่ได้ใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ก็ตาม

นอกจากการเปลี่ยนแปลงทางวัตถุแล้ว รูปแบบการใช้ชีวิตของ “ภรรยาฝรั่ง” ยังแตกต่างไปจากวิถีการดำเนินชีวิตของชาวชนบทโดยทั่วไป ทั้งการจับจ่ายซื้อของ การรับประทานอาหารนอกบ้าน การท่องเที่ยวตามสถานที่ต่างๆ ทั้งในและต่างประเทศในช่วงวันหยุด ในอีกด้านหนึ่งผู้หญิงกลุ่มนี้ก็ได้รับการยกย่องจากคนในชุมชน ผ่านการเป็นลูกกตัญญูที่เลี้ยงดูพ่อแม่ ช่วยเหลือญาติพี่น้อง และสนับสนุนกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน เมื่อพิจารณาถึงการยอมรับทางสังคมที่ต่างไปจากเดิม รวมทั้งการบริโภคและลิลาชีวิตที่เปลี่ยนไปและต่างจากผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจ-สังคมและมีการศึกษาดีในหมู่บ้าน กล่าวได้ว่า “ภรรยาฝรั่ง” เป็นการก่อตัวของ “ชนชั้นใหม่” ในโครงสร้างการจัดช่วงชั้นทางสังคมของหมู่บ้าน ซึ่งทำลายสถานภาพของผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจ-สังคมและเป็นที่เคารพนับถือของคนในหมู่บ้าน คนเหล่านี้รู้สึกว่าคุณค่าตนมีความสำคัญน้อยลง ในขณะที่กลุ่ม “ภรรยาฝรั่ง” ได้รับการยอมรับมากขึ้น แม้ว่าในอีกแง่หนึ่งจะยังคงถูกตีตราโดยเชื่อมโยงพวกเธอเข้ากับเพศพาณิชย์ โดยที่ไม่ได้เป็นการพูดถึงอย่างตรงไปตรงมาในชุมชนก็ตาม ความลึกลับไม่ลงตัวระหว่างสถานะทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้นซึ่งสะท้อนผ่านการบริโภค การได้รับการยอมรับผ่านการเป็นลูกกตัญญู และการให้การสนับสนุนชุมชน กับการถูกตั้งคำถามถึงภูมิหลังที่อาจเกี่ยวข้องกับการขายบริการทางเพศ คือความซับซ้อนของผลกระทบต่อชุมชน อันเกิดจากการแต่งงานข้ามชาติในถิ่นบ้านเกิดของผู้หญิง

จากพลวัตของท้องถิ่นในมิติความสัมพันธ์หญิง-ชายและการก่อตัวของ “ชนชั้นใหม่” ทำให้เห็นว่าผลกระทบของการแต่งงานข้ามชาติและการย้ายถิ่นข้ามแดน ที่มีต่อชุมชนท้องถิ่น ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะในมิติทางเศรษฐกิจ อันเป็นผลจากการส่งเงินกลับบ้านเท่านั้น หากแต่มีการนำเอาวิถีคิด ระบบคุณค่า และวิถีปฏิบัติทางสังคม (social remittances) กลับมาด้วย (Suksomboon 2007) ทั้งในแง่รูปแบบการใช้ชีวิต การบริโภค เพศวิถี และความสัมพันธ์หญิง-ชาย ผลกระทบในมิติทางสังคมและเศรษฐกิจไม่ได้แยกขาดจากกัน แต่มีความเชื่อมโยงและส่งอิทธิพลต่อกัน ผู้คนในชุมชนบ้านเกิดของผู้หญิงต้องเผชิญหน้าและต่อรองกับพลวัต “ชุมชนท้องถิ่น” อันเกิดจากการแต่งงานข้ามชาติและการย้ายถิ่นข้ามแดน

## การแต่งงานและการย้ายถิ่นข้ามชาติกับความเป็นพลเมือง

การแต่งงานข้ามชาติกับความเป็นพลเมือง เป็นประเด็นที่ค่อนข้างใหม่หากเทียบกับการศึกษาในประเด็นอื่นๆ ความสนใจในเรื่องนี้เกิดขึ้นในบริบทที่ประเทศต่างๆ ในโลกมีการปรับเปลี่ยนกฎหมายและข้อปฏิบัติต่างๆ ที่เกี่ยวกับการแต่งงานกับชาวต่างชาติ การให้สิทธิพำนักอาศัย และการให้สัญชาติ ซึ่งเพิ่มความเข้มงวดขึ้นทั้งในระดับนโยบายและเชิงระเบียบกฎเกณฑ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทที่ผู้ลี้ภัยกลายเป็นปัญหาสำคัญของโลก สถานการณ์ดังกล่าวส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของผู้ที่อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ข้ามชาติ และการใช้ชีวิตร่วมกันของครอบครัวข้ามวัฒนธรรมในต่างแดน ข้อกำหนดทางนโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการได้มาซึ่งความเป็นพลเมือง ถูกมองว่าเป็นส่วนหนึ่งของการกีดกันผู้หญิงและสะท้อนถึงอคติต่อการแต่งงานข้ามชาติ ซึ่งปรากฏในหลายลักษณะ เช่น การไม่ยอมรับการแต่งงานและความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ การเพิ่มความเข้มข้นของระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ รวมถึงการ “ตีตรา” ผู้หญิงที่อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์แบบนี้ ซึ่งเกิดขึ้นทั้งในถิ่นมาตุภูมิและประเทศปลายทาง (Fresnoza-Flot and Ricordeau 2017)

บทนำของหนังสือรวมบทความว่าด้วยการย้ายถิ่นผ่านการสมรสและการเคลื่อนย้ายข้ามแดนของผู้หญิงจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้เสนอว่าความเป็นพลเมืองที่ได้มาผ่านการแต่งงาน (marital citizenship) เป็นสถานะทางกฎหมายที่รัฐให้การรับรอง และการได้มาซึ่งสถานะดังกล่าวจะต้องอิงกับข้อกำหนดหลายประการ ทั้งความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล คุณสมบัติของบุคคลที่แต่ละประเทศกำหนดไว้ (เช่น ศักยภาพในการให้กำเนิดบุตร และการเป็นแม่ในอุดมคติ ที่สามารถให้การเลี้ยงดูพลเมืองของประเทศปลายทางอย่างมีคุณภาพ ฯลฯ) ที่สำคัญคือ แนวปฏิบัติที่นั่นต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของรัฐในแต่ละประเทศอย่างเคร่งครัด ดังนั้น ความเป็นพลเมืองจึงไม่ได้เป็นเพียง “สถานะ” (status) แต่ยังเป็น “ปฏิบัติการ” (practice) ด้วย (Fresnoza-Flot and Ricordeau 2017, 10-11) ในแง่ “สถานะ” ความเป็นพลเมืองนั้นหมายถึงสิทธิและหน้าที่ของบุคคลที่กำหนดโดยรัฐ ในแง่ “ปฏิบัติการ” ความเป็นพลเมืองมีนัยถึงความรับผิดชอบต่อประเทศ เพื่อแลกกับสิทธิ หน้าที่ และการคุ้มครองจากรัฐ

สถานะความเป็นพลเมืองของชาวต่างชาติที่อาศัยอยู่ในประเทศใดประเทศหนึ่ง โดยทั่วไปจะแยกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ ผู้ที่เป็นพลเมืองถูกต้องตามกฎหมายและได้สิทธิพำนักถาวร (legal and permanent resident) ผู้พำนักอาศัยแต่ไม่ได้สิทธิทางการเมืองและทางสังคมอย่างสมบูรณ์ (quasi-citizen) และผู้อาศัยที่ไม่มีสถานะการพำนัก แต่ได้ประโยชน์บางเรื่องซึ่งมักได้มาโดยไม่เป็นไปตามกฎหมาย (“margizen”) ในหลายๆ ประเทศ การที่ชาวต่างชาติจะได้มาซึ่งความเป็นพลเมืองอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ต้องอยู่บนพื้นฐานการมีความสัมพันธ์กับพลเมืองของประเทศนั้นๆ ซึ่งการแต่งงานหรือความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดก็จัดอยู่ในความสัมพันธ์ดังกล่าว (de Hart 2015)

จากประสบการณ์ของผู้หญิงที่แต่งงานกับชาวต่างชาติและย้ายไปใช้ชีวิตในถิ่นปลายทางซึ่งเป็นบ้านเกิดสามี ทำให้เห็นว่าความเป็นพลเมืองที่ได้มาผ่านการแต่งงานเป็นเรื่องที่ซับซ้อน และเชื่อมโยงกับนโยบายรัฐของแต่ละประเทศที่นับวันมีแต่จะเข้มข้นขึ้น งานวิชาการย้ายถิ่นของคนไทยในเนเธอร์แลนด์ผ่านการแต่งงานโดยบุครินทร์ เลิศขวลิตสกุล (2561)<sup>10</sup> ทำให้เห็นถึงขั้นตอนที่ซับซ้อนขึ้นของกระบวนการได้มาซึ่งสถานะการพำนักอาศัยอย่างถูกต้องตามกฎหมายของผู้หญิงและเพศที่สาม หรืออยู่ระหว่างการขอสัญชาติ การปรับเปลี่ยนนโยบายและกฎระเบียบเกี่ยวกับสิทธิการพำนักอาศัยที่ทวีความเข้มข้นขึ้นเรื่อยๆ นั้น สะท้อนผ่านมาตรการของรัฐตั้งแต่ปี 1980 เป็นต้นมา โดยการจัดโครงการศึกษาภาษาและวัฒนธรรมตามความสมัครใจแก่ผู้อพยพชาวต่างชาติ เพื่อให้ปรับตัวเข้ากับสังคมดัตช์ ต่อมาก็มีการกำหนดให้การเรียนรู้ภาษาดัตช์ในระดับเบื้องต้นเป็นส่วนหนึ่งของการขอสัญชาติ และมีการบังคับใช้กฎหมายภายใต้ระบอบ “สัญชาติเชิงวัฒนธรรม” หรือนโยบายบูรณาการพลเมืองในปี 2006 ซึ่งกำหนดให้คู่สมรสชาวต่างชาติที่ต้องการพำนักในประเทศเนเธอร์แลนด์อย่างถาวร ต้องสอบทักษะทางภาษาเบื้องต้นก่อนเดินทางเข้าพำนัก ซึ่งประกอบด้วยทักษะ

<sup>10</sup> ร่างรายงานการวิจัย “การอพยพย้ายถิ่นของคนไทยในเนเธอร์แลนด์: จากการแต่งงานข้ามชาติที่ยืดหยุ่นสู่ระบอบ ‘สัญชาติเชิงวัฒนธรรม’” นี้ เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย “การอพยพย้ายถิ่นและกฎหมาย: การเข้าสู่การค้าบริการทางเพศ การต่อรองในชีวิตประจำวัน และประสบการณ์ชีวิตของกลุ่มผู้หญิง คนข้ามเพศ และคนแปลงเพศชาวไทยในประเทศเนเธอร์แลนด์” ที่ได้รับทุนสนับสนุนเบื้องต้นจากศูนย์ยุโรปศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ประจำปีงบประมาณ 2557 โดยผู้เขียนได้รับอนุญาตจากผู้วิจัยให้เข้าถึงและอ้างอิงข้อมูลจากร่างรายงานการวิจัยฉบับดังกล่าว เพื่อนำเสนอประเด็นอภิปรายในบทความนี้.



การพูดและการสื่อสาร มาตรการนี้ถือเป็นการบูรณาการตั้งแต่อยู่ต่างประเทศ และในปี 2013 เนื้อหาการสอบก็ขยายครอบคลุมไปใน 5 ด้าน คือ ทักษะภาษา 4 ด้าน ได้แก่ การอ่าน ฟัง เขียน พูด และความรู้เกี่ยวกับสังคมดัตช์ ต่อมาในปี 2015 ก็มีการเพิ่มการสอบในทักษะที่สอดคล้องกับตลาดแรงงานของประเทศเนเธอร์แลนด์

ในงานของบุครินทร์ เลิศขวลิตสกุล ผู้ให้ข้อมูลที่ได้สัญชาติก่อนปี 2006 ยอมรับว่ารัฐไม่ได้จับตาและควบคุมการแต่งงานและการขอสัญชาติของชาวต่างชาติอย่างเข้มงวดเท่าในปัจจุบัน การได้สัญชาติทำให้มีโอกาสประกอบกิจการ เช่น ร้านอาหารไทย ร้านนวด หรือทำงานอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ในขณะที่เดียวกันยังได้รับสวัสดิการและการคุ้มครองจากรัฐเงื่อนไขของการได้มาซึ่งสัญชาตินั้นอิงอยู่กับการมีความสัมพันธ์กับพลเมืองดัตช์ ดังนั้น เมื่อเลิกอยู่กับสามีหรือคู่รักชาวดัตช์จึงต้องแต่งงานใหม่เพื่อรักษาสถานะความเป็นพลเมืองที่ถูกต้องตามกฎหมาย ภายใต้ระบอบ “สัญชาติเชิงวัฒนธรรม” นี้ เห็นได้ว่าการขอสิทธิพำนักถาวรเป็นเรื่องที่ซับซ้อนและมีค่าใช้จ่ายสูง ซึ่งการสนับสนุนจากสามี / คู่รักชาวดัตช์จะเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้สามารถได้สิทธิพำนักถาวรในเนเธอร์แลนด์

กรณีคนไทยในเนเธอร์แลนด์ยังมีประเด็นที่น่าสนใจอีก 2 ประการ *ประการแรก* ความเป็นพลเมืองนอกจากจะถูกกำหนดด้วยเรื่องสัญชาติแล้ว ยังสัมพันธ์กับมิติเพศภาวะอีกด้วย ซึ่งเป็นประเด็นที่สอดคล้องกับข้อเสนอของงานศึกษาการแต่งงานข้ามชาติในเอเชีย (Toyota 2008) *ประการที่สอง* การผูกโยงความเป็นพลเมืองกับสถานะทางกฎหมาย นอกจากจะทำให้เกิดความซับซ้อนในกระบวนการขอสัญชาติ ยังเป็นการกีดกันผู้หญิงและสร้างข้อจำกัดต่อการแต่งงานข้ามชาติ ดังที่ในบทบทวนว่าด้วยนัยของกฎหมายความเป็นพลเมืองกับการสมรสข้ามกลุ่มในเนเธอร์แลนด์ (de Hart 2015) ได้ชี้ให้เห็นว่าในอดีต รัฐไม่ได้เข้าไปจัดการชีวิตผู้คน พลเมืองมีอิสระในการใช้ชีวิตคู่ การแทรกแซงของรัฐเริ่มปรากฏขึ้นจากกฎเกณฑ์ที่มองว่าการแต่งงานที่สมบูรณ์ต้องได้รับการยินยอมจากรัฐ บทบาทของรัฐในการกำกับควบคุมชีวิตคู่และครอบครัวทวีความเข้มข้นขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อความเป็นพลเมืองถูกตีความว่าเป็นเรื่องทางกฎหมาย อย่างไรก็ตาม ความเป็นพลเมืองยังมีความเชื่อมโยงกับมิติอื่นๆ นอกเหนือจากสถานะทางกฎหมายอันเกี่ยวข้องกับคู่สมรสชาวต่างชาติ เช่น ในเรื่องสวัสดิการสังคม การรักษาพยาบาล การกลายเป็นผู้สูงอายุ การมีส่วนร่วม

ในการพัฒนาสังคมใหม่ที่ไปพำนักอาศัย ประเด็นเหล่านี้เป็นเรื่องที่ต้องมีการศึกษาทบทวนเพิ่มเติม โดยต้องเชื่อมโยงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างประเด็นต่างๆ กับการแต่งงานข้ามชาติและการใช้ชีวิตของครอบครัวข้ามวัฒนธรรม

## บทส่งท้าย: พลวัตแนวทางการศึกษาและองค์ความรู้

การทบทวนการศึกษาการแต่งงานและการย้ายถิ่นข้ามชาติ รวมถึงความสัมพันธ์ใกล้ชิดในบริบทข้ามพรมแดน ทำให้เห็นถึงพลวัตของกรอบการศึกษา องค์ความรู้ และข้อถกเถียงในหลายประการ *ประการแรก* แนวทางการศึกษามีการเคลื่อนตัวจากกระบวนทัศน์การกลืนกลายทางวัฒนธรรม (ดู พัชรินทร์ ลาภานันท์ 2549) ที่ให้ความสำคัญกับการบูรณาการผู้ย้ายถิ่นเข้ากับถิ่นที่อยู่อาศัยใหม่ สู่กรอบคิดการย้ายถิ่นข้ามชาติ ที่สนใจการปรับตัวเพื่อใช้ชีวิตในถิ่นปลายทาง และต่อมาก็เป็นกรอบคิดภาวะข้ามชาตินิยม ที่ให้ความสนใจกับความสัมพันธ์และยึดโยงกับผู้คนในบ้านเกิด รวมถึงการเปลี่ยนแปลงในชุมชนบ้านเกิดอันเป็นผลจากการแต่งงานข้ามชาติ และล่าสุดก็คือกรอบคิดความเป็นพลเมือง ที่มุ่งความสนใจไปยังสถานะความเป็นพลเมืองตามกฎหมายในสังคมปลายทางของการย้ายถิ่น ซึ่งมองได้ว่าเป็นกระบวนทัศน์ที่เน้นการบูรณาการเข้ากับถิ่นปลายทางเช่นเดียวกับกรอบวิเคราะห์ในอดีต เพียงแต่บริบทและชุดของคำอธิบายที่ใช้แตกต่างกันออกไป

*ประการที่สอง* การศึกษาในยุคหลังทำให้เกิดข้อถกเถียงกับความรู้ที่มีมาก่อนหน้า เช่น สถานะของการแต่งงานและการย้ายถิ่นข้ามชาติกับเพศพหุวิสัยข้ามแดน ที่เชื่อมโยงกับเป้าหมายและช่องทางสู่เป้าหมายในชีวิตของผู้หญิง นอกจากนี้ การขยายกรอบการทำความเข้าใจประสบการณ์ผู้หญิงที่อยู่ภายใต้การแต่งงานข้ามชาติ ให้ไกลไปกว่าการผลิตซ้ำในครัวเรือน ทำให้เห็นถึงบทบาทและสถานะของผู้หญิงภายใต้ระบบเศรษฐกิจปัจจุบัน ที่งานดูแลนั้บวันจะทวีความสำคัญขึ้นเรื่อยๆ *ประการที่สาม* พลวัตของเพศภาวะ ชนชั้น ความเป็นผู้กระทำ การของผู้หญิงในบริบทการแต่งงานและการย้ายถิ่นข้ามชาติที่ปรากฏในการศึกษาที่ผ่านมา ได้ตอกย้ำข้อจำกัดของการมองโดยเน้นแต่มิติทางเศรษฐกิจ ทว่าละเลยมิติทางสังคม

วัฒนธรรม และตระกะในการดำเนินชีวิตผู้คน ที่ไม่ได้อยู่ภายใต้กรอบการแลกเปลี่ยนในเชิงเศรษฐกิจเท่านั้น

*ประการสุดท้าย* จากการทบทวนงานศึกษาที่ผ่านมา นอกจากจะทำให้เห็นสถานภาพองค์ความรู้และข้อถกเถียงต่างๆ แล้ว ยังเผยให้เห็น “พื้นที่ใหม่” ซึ่งต้องมีการหาความรู้เพิ่มเติม และขยับขยายการศึกษาไปสู่ประเด็นที่แตกต่างไปจากเดิม ทั้งเรื่องความเป็นชายแรงงานดูแล และความเป็นพลเมืองในมิติที่หลากหลายและกว้างกว่าประเด็นสถานะพลเมืองในทางกฎหมาย นอกจากนี้ การศึกษาการแต่งงานและการย้ายถิ่นข้ามชาติ ตลอดจนความสัมพันธ์ใกล้ชิดในบริบทข้ามพรมแดน ในมิติที่เชื่อมโยงกับสื่อสังคมออนไลน์ / โลกดิจิทัล ซึ่งนับวันยังมีบทบาทและความสำคัญในชีวิตผู้คนยุคปัจจุบันเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ (Panakhonsab 2016) ก็เป็นประเด็นที่ควรศึกษาทบทวนเพิ่มเติม ในแง่กรอบการวิเคราะห์ การให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจการแต่งงานและการย้ายถิ่นข้ามชาติ รวมทั้งความสัมพันธ์ใกล้ชิดในบริบทข้ามพรมแดน ที่เชื่อมโยงกับมิติเพศภาวะ ชนชั้น ชาติพันธุ์ ตลอดจนความแตกต่างระหว่างรุ่นวัย เป็นอีกเงื่อนไขหนึ่งที่จะทำให้เข้าใจถึงความหลากหลายของปรากฏการณ์ที่นับวันจะทวีความซับซ้อนยิ่งขึ้น

## รายการอ้างอิง

### เอกสารภาษาไทย

- ทิพย์สุตา ปรีดาพันธุ์. 2560. “ความมั่นคงของผู้หญิงที่สมรสข้ามวัฒนธรรมในประเทศไทย.”  
วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (สังคมศาสตร์), มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- บุศรินทร์ เลิศขวลิตสกุล. 2561. “การอพยพย้ายถิ่นของคนไทยในเนเธอร์แลนด์: จากการแต่งงาน  
ข้ามชาติที่ยืดหยุ่นสู่ระบอบ ‘สัญชาติเชิงวัฒนธรรม.’” รายงานการวิจัย. กรุงเทพฯ:  
ศูนย์ยุโรปศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. เอกสารอยู่ระหว่างจัดทำ.
- พัชรินทร์ ลาภานันท์. 2549. “พลวัตและแนวทางการวิจัย: การศึกษาการแต่งงานข้ามวัฒนธรรม  
ของผู้หญิงในสังคมอีสาน.” *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง* 2(3): 1-36.
- พัชรินทร์ ลาภานันท์. 2558. “‘เมียฝรั่ง’: การก่อตัวของ ‘ชนชั้น’ ใหม่ในสังคมไทย.” ใน  
*วัฒนธรรมคืออำนาจ ปฏิบัติการแห่งอำนาจ ตัวตน และชนชั้นใหม่ในพื้นที่วัฒนธรรม,*  
บรรณาธิการโดย ชูศักดิ์ วิทยาภัก, 271-299. เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการ  
พัฒนา และศูนย์ภูมิภาคด้านสังคมศาสตร์และการพัฒนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พัชรินทร์ ลาภานันท์. 2560. “การแต่งงานข้ามชาติของผู้หญิงอีสานกับความเป็นชายในสังคม  
ปิตาธิปไตย” บทความนำเสนอในงานสัมมนาวิชาการ “พรมแดนความสัมพันธ์: โลกใน  
ชุมชนชนบท,” มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์, กรุงเทพฯ, 13 พฤศจิกายน 2560.
- พัชรินทร์ ลาภานันท์, ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, และ เขียวลักษณ์ อภิชาติวัลลภ. 2550. *การ  
แต่งงานข้ามวัฒนธรรม: การศึกษาสถานภาพองค์ความรู้.* ขอนแก่น: ศูนย์พหุลักษณะ  
วิจัยลุ่มน้ำโขง มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- พัทธา เรือนแก้ว, บ.ก. 2557. *หญิงไทยและชุมชนไทย วันนี้อยู่เยอรมนี.* บีเลเฟลด์: เครือข่าย  
คนไทยในต่างแดน ประเทศเยอรมนี.
- ศรีหทัย เวลล์ส. 2559. “ตัวตนและพื้นที่ทางสังคมของ ‘ภรรยาฝรั่ง’ ในบริบทวิถีครอบครัวต่าง  
วัฒนธรรม.” วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ไทยศึกษา), มหาวิทยาลัยบูรพา.

## เอกสารภาษาอังกฤษ

- Andaya, Barbara Watson. 1998. "From Temporary Wife to Prostitute: Sexuality and economic change in early modern Southeast Asia." *Journal of Women's History* 9(4): 11-34.
- Bélanger, Danièle, Hye-Kyung Lee, and Hong-Zen Wang. 2010. "Ethnic Diversity and Statistics in East Asia: 'Foreign brides' survey in Taiwan and South Korea." *Ethnic and Racial Studies* 33(6): 1108-1130.
- Bélanger, Danièle, Tran Giang Linh, Le Bach Duong, and Khuat Thu Hong. 2010. "From Farmer's Daughters to Foreign Wives: Marriage migration and gender in sending communities of Vietnam." In *Asian Gender under Construction: Global reconfiguration of human reproduction*, edited by Emiko Ochiai, 157-180. Kyoto: International Research Center for Japanese Studies.
- Bourdieu, Pierre. 1984. *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Translated by Richard Nice. London: Routledge.
- Brennan, Denise. 2004. *What's Love Got to Do with It?: Transnational desires and sex tourism in the Dominican Republic*. Durham and London: Duke University Press.
- Cabezas, Amalia L. 2009. *Economics of Desire: Sex and tourism in Cuba and the Dominican Republic*. Philadelphia: Temple University Press.
- Castles, Stephen, and Mark J. Miller. 1993. *The Age of Migration: International population movements in the modern world*. London: Macmillan.
- Charoensri, Chantane. 2011. "Thai Daughters, English Wives: A critical ethnography of transnational lives." PhD Thesis (Sociology), University of Essex.
- Cheng, Sealing. 2010. *On the Move for Love: Migrant entertainers and the U.S. military in South Korea*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Cohen, Erik. 2003. "Transnational Marriage in Thailand: The dynamics of extreme heterogamy." In *Sex and Tourism: Journeys of romance, love, and lust*,

- edited by Thomas G. Bauer and Bob McKercher, 57-82. New York: The Haworth Hospitality Press.
- Connell, Raewyn W. 1995. *Masculinities*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Constable, Nicole. 1997. *Maid to Order in Hong Kong: Stories of migrant workers*. Ithaca: Cornell University Press.
- Constable, Nicole, ed. 2005. *Cross-Border Marriages: Gender and mobility in transnational Asia*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Dahles, Heidi. 2009. "Romance and Sex Tourism." In *Tourism in Southeast Asia: Challenges and new directions*, edited by Michael Hitchcock, Victor T. King, and Michael Parnwell, 222-235. Copenhagen: NIAS Press.
- de Hart, Betty. 2015. "Regulating Mixed Marriages through Acquisition and Loss of Citizenship." *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 662(1): 170-187.
- Enloe, Cynthia. 2000. *Bananas, Beaches and Bases: Making feminist sense of international politics*. updated edition. Berkeley, CA: University of California Press.
- Faier, Lieba. 2007. "Filipina Migrants in Rural Japan and Their Professions of Love." *American Ethnologist* 34(1): 148-162.
- Ferguson, Kathy E., and Monique Mironesco, eds. 2008. *Gender and Globalization in Asia and the Pacific*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- FitzGerald Murphy, Maggie. 2014. "Global Care Chains, Commodity Chains, and the Valuation of Care: A theoretical discussion." *American International Journal of Social Science* 3(5): 191-199.
- Fresnoza-Flot, Asuncion, and Gwénola Ricordeau. 2017. "Introduction." In *International Marriages and Marital Citizenship: Southeast Asia women on the move*, edited by Asuncion Fresnoza-Flot and Gwénola Ricordeau, 1-22. Abingdon and New York: Routledge.

- Garrick, Damien. 2005. "Excuses, Excuses: Rationalisations of western sex tourists in Thailand." *Current Issues in Tourism* 8(6): 497-509.
- Gozdziak, Elzbieta M., and Elizabeth A. Collett. 2005. "Research on Human Trafficking in North America: A review of literature." In *Data and Research on Human Trafficking: A global survey*, edited by Frank Laczko and Elzbieta Gozdzia, 99-128. Geneva: International Organization for Migration.
- Ishii, Sari K., ed. 2016. *Marriage Migration in Asia: Emerging minorities at the frontiers of nation-state*. Singapore: National University of Singapore Press.
- Laczko, Frank, and Elzbieta Gozdzia, eds. 2005. *Data and Research on Human Trafficking: A global survey*. Geneva: International Organization for Migration.
- Lapanun, Patcharin. 2012. "It's Not Just About Money: Transnational marriages of Isan women." *Journal of Mekong Societies* 8(3): 1-28.
- Lapanun, Patcharin. 2013. "Logics of Desire and Transnational Marriages in a Northeast Thai Village." PhD Thesis. (Social Sciences), Vrije University Amsterdam.
- Lapanun, Patcharin. 2017. "Transnational Marriages, Thai Men and Masculine Anxiety." Paper presented at the 13th International Conference on Thai Studies, Chiang Mai, Thailand, July 15-18, 2017.
- Lapanun, Patcharin. 2018. "Masculinity, Marriage and Migration: *Farang* migrant men in Thailand." *Asian Journal of Social Science* 48(1): 111-113.
- Lauser, Andrea. 2008. "Philippine Women on the Move: Marriage across border." *International Migration* 46(4): 85-110.
- Maher, Kristen Hill, and Megan Lafferty. 2014. "White Migrants Masculinities in Thailand and the Paradoxes of Western Privilege." *Social & Cultural Geography* 15(4): 427-448.
- Manderson, Lenore, and Margaret Jolly. 1997. "Sites of Desire/Economies of Pleasure in Asia and the Pacific." In *Sites of Desire, Economies of Pleasure: Sexualities in Asia and the Pacific*, edited by Lenore Manderson and Margaret Jolly, 1-26. Chicago and London: University of Chicago Press.

- McKay, Deirdre. 2003. "Filipinas in Canada—De-skilling as a Push toward Marriage." In *Wife or Worker? Asian Women and Migration*, edited by Nicola Piper and Mina Roces, 23-51. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- O'Connell Davidson, Julia. 1995. "British Sex Tourist in Thailand." In *(Hetero)sexual Politics*, edited by Mary Maynard and June Purvis, 42-65. Bristol: Taylor & Francis.
- Palriwala, Rajni, and Patricia Uberoi. 2008. "Exploring the Links: Gender issues in marriage migration." In *Marriage, Migration and Gender*, edited by Rajni Palriwala and Patricia Uberoi, 23-60. Los Angeles: SAGE.
- Pananakhonsab, Wilasinee. 2016. *Love and Intimacy in Online Cross-Cultural Relationships: The power of imagination*. New York: Palgrave Macmillan.
- Parreñas, Rhacel S. 2001. *Servants of Globalization: Women migration and domestic work*. Stanford: Stanford University Press.
- Piper, Nicola, and Mina Roces, eds. 2003. *Wife or Worker?: Asian women and migration*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Reunkaew, Pataya. 2002. "The Transnational Prostitution of Thai Women to Germany: A variety of transnational labour migration?" In *Transnational Prostitution: Changing patterns in global context*, edited by Susanne Thorbek and Bandana Pattanaik, 69-85. London and New York: Zed Books.
- Rigg, Jonathan. 2007. "Moving Lives: Migration and livelihoods in the Lao PDR." *Population, Space and Place* 13(3): 163-178.
- Sassen, Saskia. 2000. "Women's Burden: Counter-geographies of globalization and the feminization of survival." *Journal of International Affairs* 53(2): 503-524.
- Smutkupt, Suriya, and Pattana Kitiarsa. 2007. "The Business of Marrying the Orient and Its Vicissitudes: *Farang* husbands and *Isan* wives on the global cultural stage." Paper presented at Southeast Asia Center 20th Anniversary Celebration



Conference on Religious, Ethnicity and Modernity: Identity and Social Practice in Asia, Seattle, October 5-6, 2007.

- Stoler, Ann. 1992. "Sexual Affronts and Racial Frontiers: European identities and the cultural politics of exclusion in colonial Southeast Asia." *Comparative Study of Society and History* 34(3): 514-551.
- Suksomboon, Panitee. 2007. "Remittances and 'social remittances': Their impact on cross-cultural marriage and social transformation." *IIAS Newsletters* 45: 6.
- Suksomboon, Panitee. 2009. "Thai Migrant Women in the Netherlands: Cross-cultural marriages and families." PhD Thesis. (Sociology), Leiden University.
- Sunanta, Sirijit. 2009. "Global Wife, Local Daughter: Gender, family, and nation in transnational marriages in Northeast Thailand." PhD diss. (Women's and Gender studies), University of British Columbia.
- Sunanta, Sirijit. 2014. "Thailand and the Global Intimate: Transnational marriage, health tourism and retirement migration." MMG Working Paper 14-02. Max Planck Institute for the Religious and Ethnic Diversity.
- Thompson, Eric C., Pattana Kitiarsa, and Suriya Smutkupt. 2016. "From Sex Tourist to Son-in-Law: Emergent masculinities and transient subjectivities of *farang* men in Thailand." *Current Anthropology* 57(1): 53-71.
- Tosakul, Ratana. 2010. "Cross-Border Marriages: Experiences of village women from Northeastern Thailand with Western men." In *Asian Cross-Border Marriage Migration: Demographic patterns and social issues*, edited by Wen-Shan Yang and Melody Chia-Wen Lu, 179-199. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Toyota, Mika, Brenda S. A. Yeoh, and Liem Nguyen. 2007. "Editorial Introduction: Bringing the 'Left behind' Back into View in Asia: A framework for understanding the 'migration-left behind nexus.'" *Population, Space and Place* 13(3): 157-161.

- Toyota, Mika. 2008. "Editorial Introduction: International Marriage, Rights, and the State in East and Southeast Asia." *Citizenship Studies* 12(1): 1-17.
- Truong, Thanh-Dam. 1996. "Gender International Marriage and Social Reproduction: Implication for theory, policy, research and networking." *Asian and Pacific Migration Journal* 5(1): 27-52.
- Wang, Hong-Zen, and Shu-Ming Chang. 2002. "The Commodification of International Marriages: Cross-border marriage business in Taiwan and Viet Nam." *International Migration* 40(6): 93-116.
- Yang, Wen-Shan, and Melody Chia-Wen Lu, eds. 2010. *Asian Cross-Border Marriage Migration: Demographic patterns and social issues*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Yeates, Nicola. 2005. "Global Care Chains: A critical introduction." *Global Migration Perspectives* No. 44. Geneva: Global Commission on International Migration.